

JÄMSHÖGS KYRKOGÅRD

Jämshögs församling

Lunds stift, Blekinge län

Vård- och underhållsplan – uppdatering 2024



2024-12-20

ERIKA MARTIN ARKITEKTER AB

Innehåll

Inledning	3
Historik	4
Jämshögs socken/församling	4
Jämshögs kyrka	4
Kyrkogårdens utveckling	5
Kyrkogården fram till 1830	6
Kyrkogården mellan 1830 och 1900	7
Kyrkogården mellan 1900 och 1950	8
Kyrkogården efter 1950	10
Gravplatser och gravvårdar	14
Beskrivning av kyrkogården	18
Inhängnader och ingångar	20
Gravkvarter, gångar och växtlighet	22
Gravplatser och gravvårdar	30
Byggnader och klockstapel	33
Kulturhistorisk karkarterisering och värdebeskrivning	35
Kulturhistoriskt särskilt värdefulla gravplatser och gravvårdar	37
Hot mot kyrkogården	39
Växtsjukdomar och växtskadegörare	39
Bristande kunskap om kyrkogården och dess värde	39
Bristande kunskap om traditionella material och tekniker	39
Obetänkta och snabba förändringar	39
Brister i vård och underhåll	39
Skadegörelse	39
Riktlinjer för bevarande och löpande vård/underhåll	40
Inhängnader och ingångar	40
Gravkvarter och gångar	40
Växtlighet	40
Gravplatser och gravvårdar – riktlinjer för bevarande	41
Gravvårdar av sten – riktlinjer för vård och underhåll	42
Gravvårdar av järn – riktlinjer för vård och underhåll	44
Byggnader och klockstapel	44
Målsättning för kyrkogården	46
Förteckning över tryckta, otryckta och muntliga källor	48

Bilaga 1. Kulturhistoriskt särskilt värdefulla gravplatser och gravvårdar

Bilaga 2. Åtgärdsbehov och utvecklingsförslag för de kommande 10 åren

Bilaga 3. Författningsskydd – lag, förordning, föreskrift

Inledning

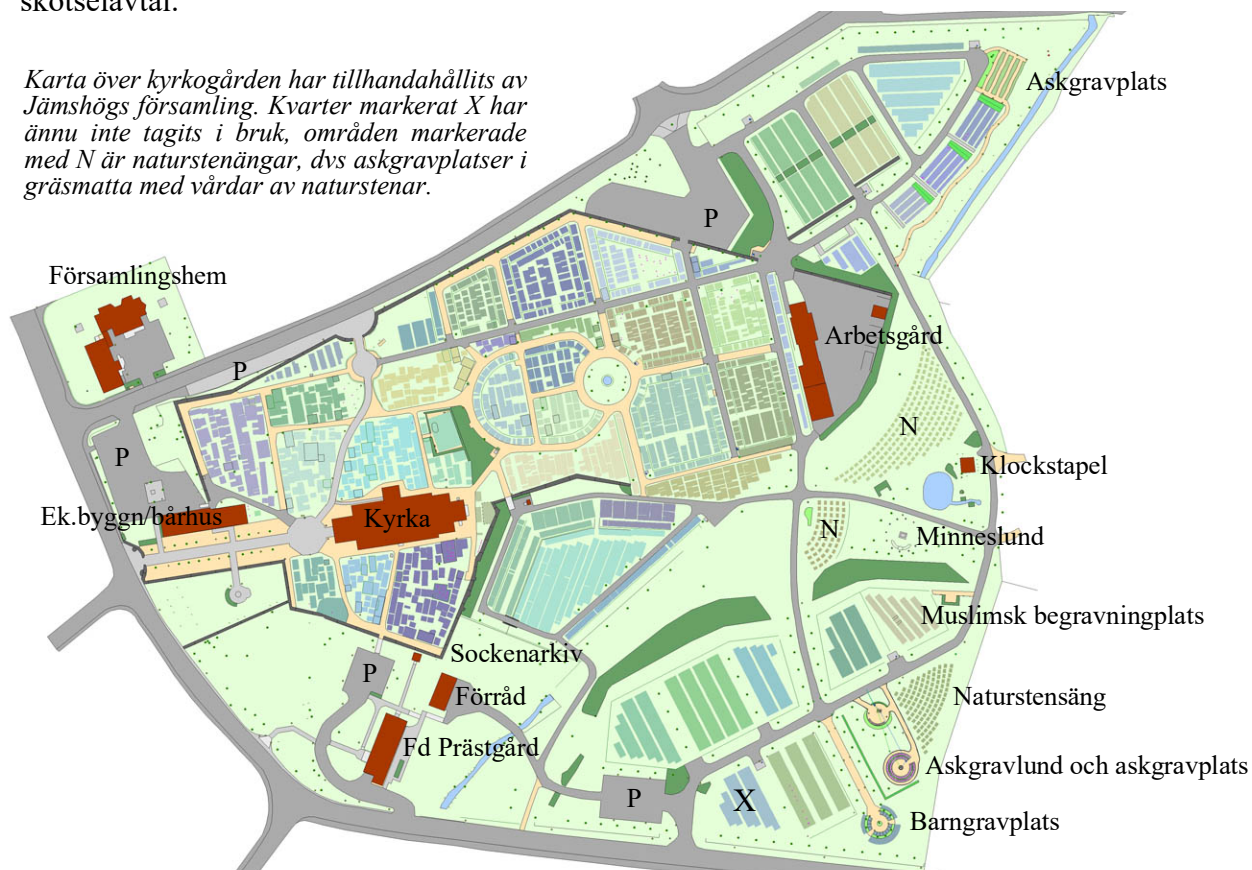
Jämshögs kyrka och kyrkogård ligger i södra delen av Jämshög i Olofströms kommun i Blekinge. Kyrkan ingår tillsammans med kyrkan i Olofström i Jämshögs församling. Församlingens enda begravningsplats är kyrkogården i Jämshög. Denna vård- och underhållsplan för Jämshögs kyrkogård upprättades under 2015-2016 av arkitekt SAR/MSA, byggnadsantikvarie Erika Martin på uppdrag av Jämshögs församling och har uppdaterats under 2024. Arbetet har inneburit komplettering med förändringar som skett sedan 2016 och ny statusbedömning. Arborist Cornelis van Dijk, ETS Trädvård i Asarum, har medverkat vid inventering och statusbedömning av kyrkogårdens träd.

Syftet med vård- och underhållsplanen är att vara ett långsiktigt och ändamålsenligt instrument för förvaltning, underhåll och skötsel. Planen skall ge handledning vid beslut om nya åtgärder och förändringar samt vid myndighetsbeslut angående tillstånd och bidrag. Planen skall revideras fortlöpande. Länsstyrelsen i Blekinge län skall yttra sig över uppdateringen och planen skall därefter antas av kyrkorådet.

Jämshögs kyrka och kyrkogård har medeltida ursprung. Den nuvarande kyrkogården är resultatet av ett flertal utvidgningar. Kyrkogården omges av bebyggelse och i öster även av odlingsmark. Söder om kyrkan ligger prästgården som idag fungerar som pastorsexpedition/bostad. På prästgårdstomten finns det tidigare sockenarkivet vid södra kyrkogårdsmuren. Sedan år 2005 ligger församlingshemmet i en om- och tillbyggd handelsgård nordväst om kyrkogården. Det tidigare församlingshemmet från 1920-talet ligger på Hallaberget sydöst om prästgården.

Kyrkogården har totalt drygt 7000 gravplatser och erbjuder alternativen kistgravplats, urngravplats, minneslund, askgravplats och askgravlund. Under 2024 utfördes 158 gravsättningar varav 28 kistbegravningar, 32 urnnedsättningar i kistgrav/urngrav, 39 urnnedsättningar på askgravplats, 18 urnnedsättningar i askgravlund och 41 urnnedsättningar i minneslund. Kyrkogårdsförvaltningen vårdar 295 kist- och urngravar via skötselavtal.

Karta över kyrkogården har tillhandahållits av Jämshögs församling. Kvarter markerat X har ännu inte tagits i bruk, områden markerade med N är naturstenängar, dvs askgravplatser i gräsmatta med vårdar av naturstenar.



Historik

Jämshögs socken/församling

Jämshögs församling i västra delen av Blekinge gränsar i väster och sydväst till Skåne och består av kuperad skogsbygd med talrika sjöar och vattendrag, bland annat Blekinges största sjö Halen. I församlingen finns tätorterna Jämshög, Olofström och Gränum.

I Jämshög uppfördes under medeltiden en kyrka i byns sydöstra del. Kring kyrkogården sammanstrålar vägar från flera väderstreck och Bygatan som passerar genom orten är sedan gammalt vägen till Holje och Olofström. Förr bildade Jämshögs socken pastorat tillsammans med Näsums socken i Skåne, först som annexförsamling och sedan som moderförsamling. I Jämshögs socken ingick då även nuvarande Kyrkhults socken. Pastoratets och även församlingens storlek var betungande och år 1857 förordnade Kungl. Maj:t att ”Jämshögs och Näsums socknars pastorat skulle vid nästinträffande kyrkoherdeledighet delas”, vilket inträffade efter kyrkoherde Olof Hammars bortgång i mitten av 1860-talet. Samtidigt delades Jämshögs socken genom att den norra delen bröts ut och bildade Kyrkhults socken i självständigt pastorat. Kyrkhults kyrka invigdes 1865.

Olofström växte fram kring Petrefors järnbruk som anlades i närheten av byn Holje under 1700-talets första hälft. Köpmannen Olof Ohlsson som övertog bruket 1759 ändrade brukets och bruksortens namn till Olofström. I slutet av 1800-talet hade bruket utvecklats till Svenska Stålpressningsaktiebolaget Olofström som exporterade emaljerade kärl och storskalig stålpressning. Järnvägslinjen Sölvesborg-Älmhult som öppnades 1901 möjliggjorde ytterligare expansion. Under världskrigen producerades produkter för försvaret och under andra hälften av 1920-talet påbörjades den bildelstillverkning finns fortfarande kvar på orten. År 1933 uppfördes ett litet brukskapell som sedan har utvidgats i takt med ortens invånarantal och blev kyrka vid en omfattande om- och tillbyggnad på 1960-talet. Under 1980-talet uppfördes en församlingsgård som sammanbyggdes med kyrkan.

I församlingens minsta tätort Gränum uppfördes församlingshem och klockstapel under 1970-talet. När församlingshemmet såldes omkring 2010 monterades klockstapeln ner. Några år senare byggdes klockstapeln upp i östra delen av Jämshögs kyrkogård.

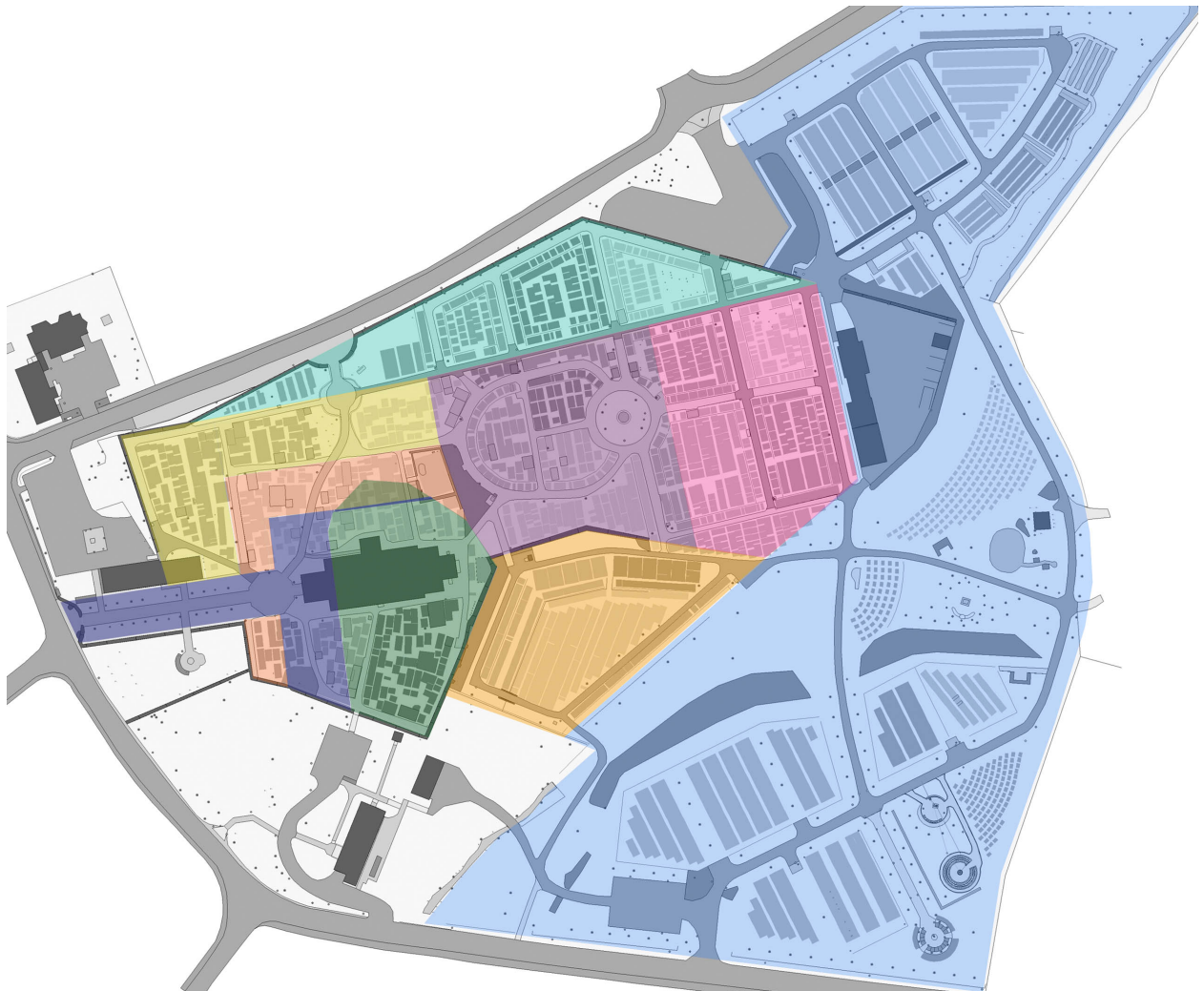
Jämshögs kyrka

Jämshögs kyrka uppfördes under 1200-talet av tegel med långhus och rakslutet kor. Kyrkan förstördes delvis under det nordiska sjuårskriget 1563-70 men iståndsattes och förlängdes då eventuellt mot väster. År 1665 omnämns ett vapenhus i söder, när detta tillbyggdes är osäkert. På 1730-talet omgestaltades kyrkobyggnaden efter förslag av dåvarande kyrkoherde Peter Estenberg (1686-1740) och utvidgades åt söder samt höjdes. År 1778 uppfördes sakristia i öster och en dörr på korets sydsida murades igen. 1780 revs ett då fallfärdigt vapenhus av korsvirke framför södra ingången och ny ingång togs upp i väster med nytt invändigt vapenhus under orgelläktaren.

Den 1 september 1803 härjades Jämshög av en förödande brand som startade i kyrkan och spreds till klockstapeln, prästgården och flera bondgårdar. Kyrkan iståndsattes 1803-1804 och ritning till ny, större kyrka upprättades samtidigt av arkitekt Olof Samuel Tempelman. Det dröjde dock ända till 1832-33 innan utvidgningarna genomfördes; långhuset förlängdes mot väster och tornet uppfördes. År 1836 tillbyggdes det s.k. gudmorshuset i norr efter initiativ av kyrkoherde Olof Hammar, ett väntrum för kvinnor vid kyrktagning och barndop.

Kyrkogårdens utveckling

Den första kända utvidgning av den lilla medeltida kyrkogården runt Jämshögs kyrka skedde mot söder 1780 och följdes av en utvidgning mot väster under tidigt 1800-tal. Samtidigt gjordes kyrkogårdens norrsida rakare. Under 1800-talet skedde ytterligare två utvidgningar mot väster och norr. Första halvan av 1900-talet innebar tre utvidgningar mot öster och norr. Kring 1960 tillkom ett nytt kyrkogårdsområde sydöst om kyrkobyggnaden och slutligen skedde en stor utvidgning mot nordöst, öster och sydöst i slutet av 1970-talet, i vilken nyare gravplatsalternativ är inrymda.



- Kyrkogårdens utsträckning 1789, en utvidgning mot söder hade genomförts 1780
- Utvidgning ca 1804 (norrsidan gjordes rakare och följde blå linje)
- Utvidgning ca 1835
- Utvidgning 1854-56

- Utvidgning 1901
- Utvidgning 1914
- Utvidgning (norr) 1930-tal
- Utvidgning kring 1960
- Utvidgning 1970-tal

Kyrkogården fram till 1830

Kyrkogården kring medeltidskyrkan i Jämshög var liten och av senare kartor att döma belägen söder och öster om kyrkan. Under slutet av medeltiden började även kyrkorummen tas i bruk för gravsättning, framför allt för kyrkans män, och senare blev det möjligt för adeln att köpa ståndsmässig gravplats i kyrkorna. I slutet av 1700-talet fanns fem gravar i kyrkorummet i Jämshög. Gravsättning i kyrkorna upphörde i början av 1800-talet.

Kyrkogården beskrevs 1665 av kyrkoherden och då omnämns inhägnad av gråstensmur täckt av ”fliser” med två luckor och en port. I norr fanns klockstapel av trä med hög spira. Kyrkogårdarna var vid denna tid uppdelade efter socknens hemman och alla som bodde på en gård gravsattes inom samma gravplats. När pesten härjade i Blekinge 1710-11 dog minst hälften av befolkningen i Jämshögs socken. Många begravdes på pestkyrkogårdar ute i bygden, varav några senare flyttats till Jämshögs kyrkogård.

I samband med befolkningsökningen under andra halvan av 1700-talet och 1800-talet blev det aktuellt med utvidgningar av många kyrkogårdar. I Jämshög skedde den första utvidgningen 1780, vilket beskrivs i boken *Beskrifning öfwer Jemshögs sochn i Blekinge* av kyrkoherde Jöran Johan Öller (1740-1811): *Denna Kyrkogård, som i anseende till folkmängden i Församlingen, befans ganska liten och otillräcklig, blef genom Konungens Befallningshafwandes Utslag, under d. 10 April 1780, ansenligen utwidgad på södra sidan om kyrkan, hwartil jord bewiljades av Prästgårdens Kålhage [...] Genom detta utwidgande har Kyrkogården blifwet til en half gång större än den war förut: men är dock ej mer än tilräcklig. Hon är kringgårdad af en ypperlig Ringmur, hwilken mot östra sidan är, i anseende til jordens afsluttning, 7 til 8 alnar i högden.*

I samband med kyrkans återuppbyggnad efter den stora branden 1803 utvidgades kyrkogården mot väster och ny väg anlades mellan kyrkogården och Byvägen. Klockstapeln ska endast delvis ha återuppförts efter branden.

Rikhaltig information om kyrkogårdens, kyrkans och socknens historia från 1800-talets början fram till mitten av 1900-talet finns i kyrkoherde Oskar Kronsjöes *Jemshögs församling fordum och nu: Sockenkrönika*. I början av 1800-talet var kyrkogårdsmuren i dåligt skick och täckt av söndrigt tegel. År 1822 påtalas att muren var förfallen och till stor del utan avtäckning. Kyrkogården hade inga gångar men ett stort antal stigar kors och tvärs. Träd fanns inte men församlingen ämnade plantera träd när muren blivit reparerad. Strax därefter påbörjades reparationer, muren rappades och avtäcktes med sten, sannolikt de nuvarande skifferhällarna.



Detalj av karta uppmätt 1789 inför stor-skifte 1795. (Lantmäteriet)



Detalj av karta uppmätt 1806 inför enskifte 1821. (Lantmäteriet)

Kyrkogården mellan 1830 och 1900

I samband med kyrkans stora om- och tillbyggnad på 1830-talet utvidgades kyrkogården mot norr och väster. Den nya delen omgärdades med mur i likhet med den äldre kyrkogården. Kyrkogården försågs med hästkastanjer som skänktes och planterades av överste Carl von Dannfeldt på Olofströms bruk och Lilla Holje herrgård i Olofström.

År 1854-56 utvidgades kyrkogården åter, denna gång i nordväst. Samtidigt flyttades den befintliga kyrkogårdsmuren norr om kyrkan drygt 20 meter mot norr, fram till ett skolhus uppfört år 1846. Det nuvarande bårhuset/gravkapellet uppfördes av sten som sprängdes bort i samband med arbetena. Utvidgningen bestod huvudsakligen av kyrkojord. En av kyrkojordsinnehavarna, nämndeman Lars Nilsson i Gillaruna, lämnade sin andel utan ersättning och fick som tack en stor gravplats norr om kyrkan för all framtid. År 1897 togs breda gångar upp mellan oregelbundet formade kvarter på kyrkogården.



Fotografi taget kring 1900, prästgården till vänster. Okänd fotograf. (RAÄ, Kulturmiljöbild)



Kyrkogårdens norrsida taget efter restaurering 1926. Okänd fotograf. (RAÄ, Kulturmiljöbild)



Kyrkogården och kyrkan från sydöst efter restaureringen 1926. (Jämshögs församling fordom och nu: Sockenkrönika, del 2, sid 32)



Kyrkogårdens norra del med stenvårdar, häckar och murgrönsbevuxna gravkullar kring 1940. (Sveriges kyrkor, sid 81)

Kyrkogården mellan 1900 och 1950

Kyrkogårdens norra del utvidgades mot öster 1901. Utvidgningen följer det nya begravningssätt som successivt hade introducerats under 1800-talet för att kyrkogårdarnas utrymme skulle kunna utnyttjas bättre, så kallad varvbegravning. Varvbegravning innebar att gravarna placerades i rader efter varandra, utan hänsyn till vilken gård den avlidne tillhört. I samband med varvbegravningen uppstod den köpta familjegraven som uppläts ”för evig tid”. Familjegravarna placerades på de bästa platserna, ofta längs gångarna. I kvarterens mitt eller avsides placerades allmänna gravar som var gratis och upplåtna på begränsad tid. Utvidgningen från 1901 gestaltades med en centralt placerad, symmetrisk, i det närmaste oval form med kvarter för stora familjegravar och mindre, allmänna gravar i kvarter längs ytterkanterna. I öster anlades en cirkulär plats. Träd och häckar förstärkte formerna.

Redan år 1914 utvidgades kyrkogården ytterligare mot öster. Det nya området kantades med lindar i norr och öster och huvudgången utgick från den cirkulära platsen i 1901 års utvidgning. På 1930-talet utvidgades kyrkogården mot norr. Ny stenmur uppfördes i norr med ingång där skolhuset tidigare legat. Skolhuset revs kring 1920. Utvidgningarna från 1914 och 1930-talet fick samma utformning med större familjegravar mot rygghäckar längs huvudgångarna och i övrigt mindre, allmänna gravar.



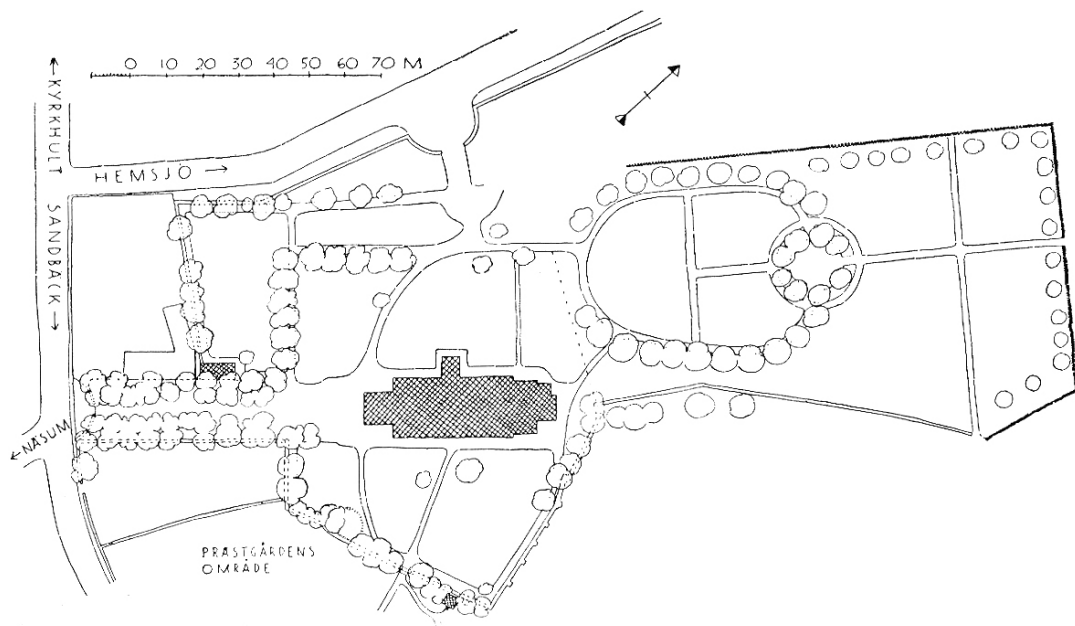
Osignerad ritning över kyrkogårdsutvidgningen från 1901. Häckarna i gravkvarteren skulle enligt beskrivningen vara låga ligusterhäckar, idag är dessa utbytta mot höga tujahäckar.

Norr om kyrkan (vänster på ritningen) låg tidigare ett skolhus till vilket kyrkogårdens gång mot norr ledde. Intill skolan låg ett spruthus.

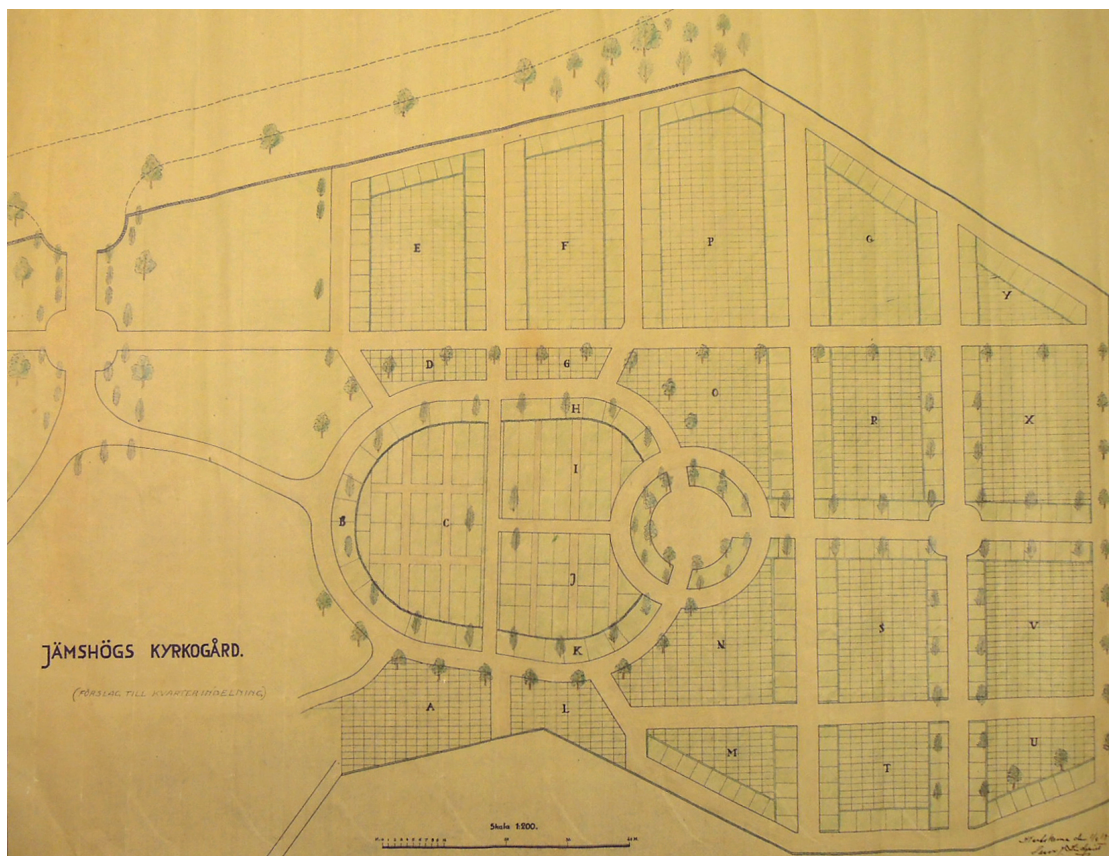
(Jämshögs kyrkoarkiv, Landsarkivet i Lund, Arkivcentrum Syd)



Fotografi över kyrkogårdsutvidgningen från 1901, taget mot öster under 1920-talet. De påkostade, högresta vårdarna i ovalens västra del har texten vänd mot väster och är avsedda att synas över en låg häck. Idag döljs de bakom en hög häck. (Kronsjö, Sockenkrönika del 2)



Ritning över kyrkogården upprättad någon gång under 1930-talet och publicerad i verket Sveriges kyrkor 1941. (Sveriges kyrkor, sid 80)



Kyrkogårdsutvidgning mot norr, ritning till kvartersindelning, signerad 1932 av stadsträdgårdsmästaren i Karlskrona Paavo J. Lindqvist. Även utvidgningarna från 1901 och 1914 återges. (Jämshögs kyrkoarkiv, Landsarkivet i Lund, Arkivcentrum Syd)

Kyrkogården efter 1950

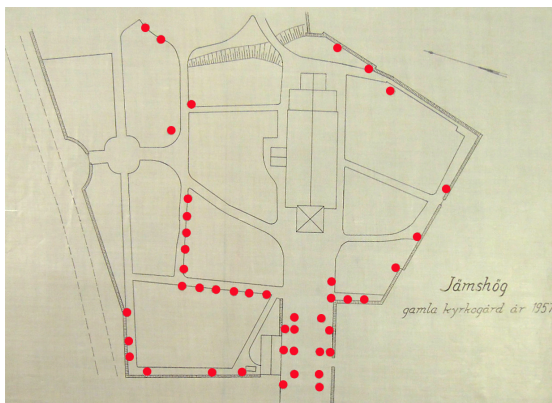
I slutet av 1950-talet förnyades lönnallén mellan Byvägen och västportalen delvis. Allén bestod då fortfarande av fyra rader träd. Träd som bedömdes som allmänfarliga togs bort och trädraderna kompletterades. Vid denna tid fanns relativt många träd kvar på kyrkogårdens äldsta delar, se ritning nedan. En inre trädrad nordväst om kyrkan visade tydligt kyrkogårdsgränsen efter 1830-talets utvidgning. Ett fåtal träd i denna rad finns kvar, i övrigt har samtliga äldre träd försvunnit.

I början av 1960-talet var stora delar av Jämshögs kyrkogård täckt av singelgravplatser med omgärdning av sten eller häckar. Under 1960- och 1970-talen plockades merparten av dessa bort och ersatts med gräs. Denna generella strävan efter rationellt skötta begravningsplatser med stora grästäkta ytor förekom över hela Sverige. Bortplockning av singelgravplatser har fortsatt successivt sedan dess och flera har plockats bort de senaste åren. Idag finns endast ett fåtal kvar.

Kring 1960 anlades en fontän i den lilla cirkeln på kyrkogårdsutvidgningen från 1901. Vid samma tid utvidgades kyrkogården med ett nytt område sydöst om kyrkan efter ritningar av Ivar Granberg och Ove Magnusson. Området präglas av det kyrkogårdsideal som växte fram under 1930-talet och som började synas på kyrkogårdarna efter andra världskriget. Ledorden var enkelhet, harmoni, jämnlighet och ödmjukhet inför döden. Standardisering och hårdare reglering ledde till mindre, låga, breda och sparsmakade gravvårdar i rader, antingen rygg mot rygg eller mot rygghäckar.

I slutet av 1970-talet skedde kyrkogårdens senast genomförda och största utvidgning, efter ritningar av Orrje & CO, Scandiakonsult i Malmö. I nordöst och sydöst anlades nya delar med kvarter för kist-/urngravplatser och mellan dessa en minneslund i parkliknande omgivning. Gravskicket minneslund hade introducerats i slutet av 1950-talet. Den bäck som tidigare runnit genom området lades i rör. Utvidgningen innebar att en befintlig arbetsgård inneslöt i kyrkogården. Under 1983-84 försågs arbetsgårdens med en ekonomibyggnad som tillbyggdes mot söder 1990. Den södra delen av utvidgningen började inte nyttjas för gravsättning förrän kring år 2000. Ungefär samtidigt tillkom naturstensängen i anslutning till minneslundens, ett gravplatsalternativ som är ett mellanting mellan den helt anonyma minneslundens och den egna gravrätten i kist- eller urngravplatsen. Detta gravplatsalternativ är mycket efterfrågat och har sedan dess anlagts även i utvidgningens södra del.

Den höga stenmuren strax öster om kyrkobyggnaden genomgick omfattande renoveringsarbeten 2006, då en stor del av det äldre stenmaterialet byttes ut mot nytt. På senare år har åtgärder på kyrkogårdens äldre träd genomförts. Ca 2005 reducerades de hamlade hästkastanjerna från 1830-talet och en kastanj togs bort. Lindarna i 1901 års kyrkogårdsutvidgning toppkapades nån gång mellan 2005-2010 på grund av svampangrepp. Under 2011-2012 inreddes handikapptoalett för besökare i sammanbyggnaden mellan gravkapellet/bårhuset och ekonomibyggnaden norr om kyrkogårdsallén. År 2014 lades taken på byggnaderna vid kyrkogårdsallén om med nya tegelpannor. Garagebyggnadens tak försågs dessutom med solceller.



Ritning A. Ward, 1957, träd förtydligade i rött. (Jämshögs k:o-arkiv, Landsarkivet i Lund)

Västra allén på 1920-talet. (Kronsjö, Sockenkrönika del 2)





Flygfoto taget kring 1950. Kyrkogården var mycket lummig med många stora, äldre träd. (Olofströms kommuns bildarkiv, fotografi 0081)



Flygfoton från 1960-talet, ny kyrkogårdsdel anlagd i sydöst. Lägg märke till bäcken som rinner söder om kyrkogården. (Jämshögs kyrkoarkiv, Landsarkivet i Lund, Arkivcentrum Syd)



Flygfotografi över kyrkogården från början av 1980-talet som hänger i kyrkogårdsförvaltningens lunchrum. Den nyanlagda, östra kyrkogårdsdelen syns överst. Andelen singelgravar på kyrkogårdens äldre delar har minskat kraftigt sedan 1960-talet, jämför flygbild på föregående sida.



Flygfoto från början av 2000-talet som hänger i kyrkogårdsförvaltningens lunchrum. Den södra delen av 1970-talsutvidgningen, närmast i bild, har börjat tas i bruk.

2016 togs en hängask i gravkvarter nordöst om kyrkan ner pga askskottsjuka. Trädet ersattes av en hängbjörk. Samma år togs en rad med 5 björkar sydöst om kyrkogårdsutvidgningen från 1960-talet ner pga dåligt skick. Fem nya björkar planterades i en ny rad något närmare kyrkogårdsutvidgningen. En asp nära björkraden och ett stort antal förvuxna popplar som placerats alltför nära staket runt arbetsgården togs också ner.

2018-2019 tillkom askgravlund och askgravplats i kyrkogårdens sydöstra del. Båda utformades som cirklar med granitmurar, singel, planteringar och grusytor.

2019 utfördes restaureringsarbeten på västra kyrkogårdsmuren i kyrkogårdens nordvästra del. Arbetena omfattade rivning/demontering och återuppförande av befintliga kallmurar; den nordsydliga kyrkogårdsmuren norr om bårhuset/ekonomibyggnaden och den nedre stöd-/terasseringsmuren mot parkeringsplatsen. I anslutning till murarna fanns tidigare träd, buskage och sly vars stammar och rötter hade växt in i och under murarna. Växtligheten nära muren togs bort.

2020 fälldes tio stora, skadade toppkapade lindar i den ovala trädkransen i kyrkogårdsutvidgningen från 1901, fyra toppkapade lindar står ännu kvar. Träden ersattes med 13 nya lindar. Den anslutande, öst-västliga grusgången på kyrkogårdens äldre del norr om kyrkan, som leder mot kyrkogårdsutvidgningen från 1901 kompletterades samtidigt med två lindar.

2021 utfördes restaureringsarbeten av stenmur längs södra sidan av kyrkogården söder om kyrkan, omfattande partiell rivning/demontering och återuppförande av den fogade kallmuren. I samband med arbetena sågs även gravhögen vid Öllers grav över och försågs med informationsskylt. En lönn som delvis stod på muren på kyrkogården vid gravhögen fälldes.

Begränsade restaureringsåtgärder av stenmur vid kyrkogårdens västra ingång utfördes. Cementhaltiga fogar och cementavtäckning på ovansidan demonterades.

Oval tujahäck i kyrkogårdsutvidgningen från 1901 ersattes med en lägre ligusterhäck.

2023 inrättades en ny barngravplats intill askgravlund och askgravplatsen i kyrkogårdens sydöstra del. Barngravplatsen utformades också med cirkeln som tema och en befintlig trädallé av avenbok utgjorde basen för en ny grusgång som leder upp till barngravplatsen.

En ny, stor askgravplats iordningsställdes i kyrkogårdens nordöstra del, så också en ny, slingrande grusgång längs bäcken som leder till askgravplatsen.

2024 fälldes en stor, äldre, svampangripen lind i kyrkogårdens nordvästra del efter en storm då en större gren föll och fläkskadorna blev för omfattande för att bevara trädet.



Foton från 2016 som visar den stora lind som tidigare stod i kyrkogårdens nordvästra del. En ny lind ska återplanteras på samma plats.

Gravplatser och gravvårdar

Gravsättning och gravvårdar i Jämshög i slutet av 1700-talet skildras i boken *Beskrifning öfwer Jemshögs sochn i Blekinge* av kyrkoherde Jöran Johan Öller. I kyrkorummets fanns då fem gravar; Sorbonska, Estenbergska, Billingska, Steukiska och Sköningska. Gravsättning i kyrkorna förbjöds 1815.

Endast för grafställe i Kyrkan betalas af dem, hwilke ej äga därstädes egna Lägerställen. Detta har dock ej blifwet begärt mer än tre gånger, under hela min Ämbets tid; och woro önskeligt at alle begrafningar i Kyrkorne genom något Kungeligt påbud blefwe aldeles förbudne.

[...] De på Kyrkogården belägne och Allmogen tillhörige Grafwar äro, til en stor del, belagde med wackra uthuggne Stenar, samt därå inristade inscriptioner, af deras namn, födelse- och dödsår, hwilka därunder ligga begrafne.

[...] Liken begrafwas här, i 4 å 5 alnars djupa grafwar, utan någon fördom för Norra, eller Södra sidan om kyrkan, utan hafwa ganska många hederlige bond-slägter, sina grafwar Norr om Kyrkan, där man ock kommet öfwerens at begrafwa liken som dött i smittosamma sjukdomar, i anseende til Solens starkare werkan, Sommartiden på Södra sidan; där ock alt Kyrko folket mäst samlas och uppehåller sig, före och efter Gudstjensten.

Den största delen av befolkningen begravdes under låga gravkullar på kyrkogården. Om gravarna markerades av någon vård var den oftast av trä. Enkla tråkors från 1800-talets andra hälft fanns fortfarande på Jämshögs kyrkogård kring 1940 men är borta idag. Endast socknens mest välbeställda kunde bekosta gravvård i sten. Fram till 1700-talets slut var dessa generellt liggande, rektangulära hällar av kalksten eller sandsten. I Skåne och närliggande områden utvecklades en regional gravvårdstyp med resta, tunna kalkstenshällar som var vanlig mellan 1810-tal till 1860-tal, vid sidan av liggande hällar. Utformningen varierade från enkla till rikt dekorerade vårdar. I Jämshög finns fyra rektangulära hällar av sandsten och kalksten i vapenhuset, två från 1700-talet och två från 1800-talet, som kan ha legat på kyrkogården. I nordvästra hörnet finns en välbevarad kalkstensvård med följande inskription: *Här Under / Förvaras Det Förgängeliga / af Bonden Hederlige och / wälförståndige / SVEN PÄRS SON / Som Föddes i Nebbeboda 1753 d. 7 Januar. / och Dog i västra Rösiö 1821 d. 4 October / En Klok och Redelig Man Flitig Jordbrukare / God Make och Fader Pålitelig ven / Samt De Jordiska Qvarlefverne / af Des Hustru / Gudfruktiga och Sedesamma / Karna Nils Dotter / Född i Ysana 1756 d. 25 Januari / och Dog i Rösiö d. 29 December 1842 / En snäll En Ömhugsam Husmoder / Trogen Maka Öm Moder God Granvinna.* I vapenhusets sydvästra hörn finns en kalkstensvård från 1853 över nämndemannen i Rislycke Sven Svensson och hans hustru Sissa Pers Dotter. Vården har skulpterad dekor av bland annat timglas, krona och symbolen för tro/hopp/kärlek (ankare, kors och hjärta) samt två textfält med försänkt text. Vårdens yta är relativt vittrad.

Kyrkogården har en handfull resta kalkstenshällar från tidigt 1800-tal till 1870-tal, varav den äldsta är från 1806 och har spetsig översida samt text på båda sidor.

Kyrkogårdarna hade även gravvårdar av järn. I Jämshög finns en gravplats från 1840-talet med inskriptionsplattor av gjutjärn på kyrkogårdsmuren. Kyrkogården har flera gjutjärnskors från mitten av 1800-talet som enligt uppgift i *Sveriges kyrkor* tillverkades av en vallonsmed i Sölvesborg. Vårdar med inslag av emaljerad järnplåt förekommer sparsamt på kyrkogården i Jämshög, den äldsta är sannolikt från 1800-talets slut.

Stenvårdarnas formgivning utvecklades successivt under 1800-talet och variationen blev allt större. Kring mitten av 1800-talet dök flera nya gravstenstyper upp med naturromantiskt, medeltidsinspirerat/nygotiskt eller klassicistiskt inspirerat formspråk. Många gravvårdar hade en blandning av element från flera äldre stilar, så kallad stileklekticism. Mellan 1850-90 förekommer ofta vårdar av marmor och av blandade material. Den äldsta vården av sandsten/marmor på Jämshögs kyrkogård är från 1868, en liten korskrönt, naturromantisk vård som var relativt vanlig på kyrkogårdar mellan

1850-70-tal. Kyrkogårdens äldsta vård av marmor är från 1875 och äldsta vårderna av granit med inslag av marmor är från 1876.

Tekniska framsteg under 1800-talets andra hälft möjliggjorde framställning av gravvårdar av hårdare och mer beständiga stensorter som granit och diabas. Den äldsta kvarvarande vårderna av granit i Jämshög är en mindre, tredelad vård från 1869. Inom Jämshög och Kyrkhults socknar bröts diabas i en mängd stenbrott längs fyndigheten Svarta linjen som sträcker sig från Olofström till Farabol i norr. Kyrkogårdens äldsta vårdar av diabas är från 1870-talet. Tidiga vårdar av granit och diabas hade generellt sparsam dekor och/eller infällda textplattor/dekor av marmor eller biskviporslin. Många gånger följde dessa vårdar samma formspråk som samtida vårdar av mjukare stensorter. Tillverkningen av stengravvårdar blev successivt mer industriell under 1800-talets andra hälft. Vårdarna såldes via tryckta beställningskataloger och utformningen blev mer likartad i hela landet. Även lokalt tillverkade vårdars formspråk påverkades. När stenvårdarna blev billigare och fler fick råd blev de förmögnas vårdar alltmer storslagna. De påkostade vårdarna var oftast av granit eller diabas och monumentala, bland dessa återfinns på Jämshögs kyrkogård till exempel kolonner, stora kors, obelisker och två- eller tredelade vårdar med vinkelbruten översida. Efter 1890 blev vårdar av granit och diabas vanligast medan vårdar av mjukare stensorter förekom allt mer sällan. Formspråket blev samtidigt stramare och mer klassicerande. Vid sekelskiftet 1800-1900 dyker nationalromantiskt inspirerade bautastensliknande vårdar upp, så även stora bastanta vårdar med jugendinspirerad växtornamentik eller stadig tempelform.

Från mitten av 1800-talet blev det vanligare med familjegravplatser och mot slutet av 1800-talet blev det brukligt att dessa bara försågs med en större vård. Före sekelskiftet 1800-1900 kompletterades vårderna ofta med mindre, personliga stenar, oftast ligande eller lutande. Seden att förse den stora vårderna med endast faderns namn och ordet *familjegrav* utan några datum är relativt vanligt förekommande på Jämshögs kyrkogård. Singeltäckta gravar med omgärdningar av sten, järnstaket/-kedjor och häckar tillkom generellt från 1800-talets slut och förekom sedan i stor omfattning fram till mitten av 1900-talet, varefter merparten har tagits bort.

Jämshögs församling är vidsträckt och antalet by- och gårdsnamn som finns representerade på de äldre gravvårdarna är stort. Boa, Astensmåla, Olofström, Holje, Grånum, Gåragöl, Gillaruna, Gammalstorp kan nämnas som exempel. De äldre gravvårdarnas titlar ger en bild av vilka personer och yrkeskategorier som förekommit i socknen. De viktigaste näringskällorna i Jämshög var lantbruk och skog, titlar som hemmansägare och lantbrukare överväger. Enstaka vårdar har titeln gårdman som framförallt förekom i södra Sverige, mest i Blekinge. Vanligtvis var titeln likställd med hemmansägare men kunde också ha betydelsen f.d. hemmansägare eller undantagsman. Andra exempel på ålderdomliga yrkestitlar som förekommer är fjerdingsman, disponent, verkmästare, hammarsmed, smedmästare, bleckslagare, kronolänsman och landsfiskal. Många gravvårdar har titlar med förtroendeuppdrag såsom kyrkovärd och nämndeman, några enstaka har titeln riksdagsman. Kvinnliga titlar annat än hustru är fåtaliga, de äldsta är barnmorska på 1890-talet, lärarinna och hushållerska på 1910-20-talet och *stiftaren av Elfkullens husmodersskola* år 1920 på en av de vårdar som är uppställda i kyrkogårdens nordvästra hörn.

Fram till 1930-talet var gravvårdar med enstaka undantag högre än de var breda. Från och med 1930-talet blir många vårdar lägre och bredare vilket dels beror på nya stilideal, dels på bestämmelser och restriktioner som successivt medförde att höjden begränsades och att vårdarna blev alltmer standardiserade och enhetliga. Granit och diabas var de vanligaste materialen under hela 1900-talet, även om vårdarnas utformning förändrades. Under senare delen av 1900-talet förändrades begravningssederna och allt fler väljer idag att begravas i urnlundar, minneslundar, askgravplatser och askgravlundar.



Kyrkogården 1894. (RAÄ, Kulturmiljöbild).



(vapenhus)

Sandsten, 1700-tal.



Kalksten, 1806.



Kalkstenshäll i vapenhuset, 1821. (2024)



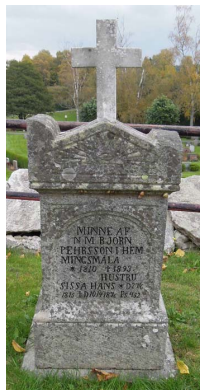
Kalkstenshäll i vapenhuset, 1853. (2024)



Järnkors 1865.



Sandsten/marmor 1868.



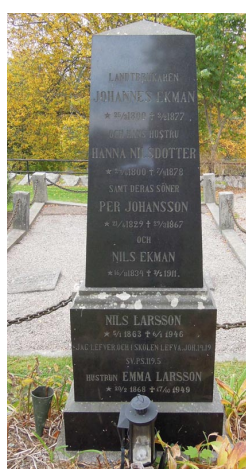
Granit/marmor 1876.



Marmor 1879.



Mörkgrå granit/diabas 1871-1896 respektive 1877.



Granit 1878. (2024)



Diabas 1895.



Kyrkogården på 1960-talet. Merparten av gravarna var singeltäckta. (RAÄ, Kulturmiljöbild)



Familjegrav för kronolänsman Malte Gotthard Sandberg, bautasten 1905.

Beskrivning av kyrkogården

Kyrkogården kring Jämshögs kyrka är vidsträckt och består av flera delar med olika karaktär. Kyrkan ligger högt och kyrkogården sluttar mot både öster och väster. Lägst ligger de nyare områdena i öster och nordöst. Sydöst om kyrkan finns en större nivåskillnad som tas upp av den med strävpelare förstärkta gamla kyrkogårdsmuren. Från Byvägen i väster leder en lång allé av hamlade lönnar (ca 25-30 år) upp till kyrkans västportal. Norr om trädallén ligger ett gravkapell från 1850-talet sammanbyggt med yngre ekonomibyggnader.

Kyrkogården är till största delen grästäckt och indelad i gravkvarter av varierad storlek och utformning. I öster finns ett parkliknande parti med minneslund och askgravplats (naturstensängen) samt en nyligen uppförd klockstapel. Här ligger också en avskärmad arbetsgård med modern ekonomibyggnad.

Sydväst om kyrkogården, mellan kyrkogårdsallén och prästgårdstomten, finns ett med stenmurar omgärdat område kallat Klockarelyckan. Här restes 1943 en minnessten över ”bygdens söner” som i liv och gärning hedrat sin hembygd. En stensatt gång leder från kyrkogårdsallén till minnesstenen.



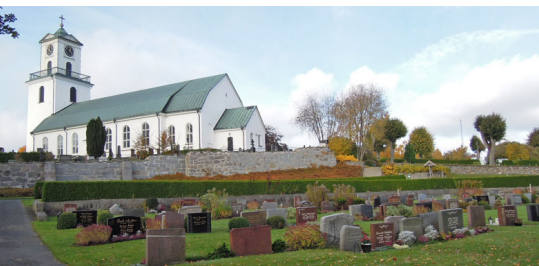
Kyrkogårdens äldsta del söder om kyrkan.



Kyrkogården söder om kyrkan, sedd mot öster.



Kyrkogården norr om kyrkan.



Vy från 1960-talsutvidgningen i sydöst.



Vy från 1930-talsutvidgningen mot kyrkan.



Vy från naturstensängen på 1970-talsutvidgningen. (2024)

Översiktskarta över Jämshögs kyrkogård.

Ingångar till kyrkogården förtydligas med pilar.

Kyrkogårdsmurar av sten markeras med röda streck.

Grästäckt jordvall mot stödmur av sten markeras med gröna streck.



● Lind (hamlad eller nyplanterad= mindre cirkel)

● Lönn (hamlad= mindre cirkel)

● Pyramidavenbok

■ Ek, pelarek

✚ Kastanj

□ Björk

— Ask

■ Oxel

▲ Bok, gran, asp, al, katsura (pepparkaksträd), körsbär

— Poppel (sammanhängande streck)

Inhängnader och ingångar

Kyrkogården hängnas till stor del in av stenmurar. Söder om kyrkan finns den äldsta delen av kyrkogårdsmuren, en fogad och delvis putsad kallmur av tuktad/kluven gråsten i varierande storlek med avtäckning av stora skifferhällar. Några partier av muren har vid reparationer fått inslag av mer jämnstora, kvaderhuggna stenar och stenar med borrhål efter klyvning. Mot öster och delvis sydöst är muren hög på utsidan på grund av marklutningen och förstärkt med strävpelare. I söder finns en ingång från prästgårdstomten med naturstensstolpar och svartmålad grind av smidesjärn. Muren mot öster har en förskjutning som kan vara spår efter kyrkogårdsutvigningen mot söder 1780. På sydsidan, sydväst om kyrkan, finns spår i muren efter kyrkogårdsutvidgningen mot väster på 1830-talet. Den äldre murens hörn finns kvar i anslutning till en gravplats och den nya, västra muren är något lägre samt delvis förskjuten i förhållande till den äldre muren.

Allén av hamlade, yngre lönnar som leder upp till kyrkans västportal avgränsas i söder av en kallmur av delvis tuktad natursten, i norr av ett gravkapell sammanbyggt med en ekonomibyggnad och vid Bygatan i väster av en fogad kallmur av kluven/ tuktad gråsten i varierande storlek. Muren i väster är svängd i en bågform in mot kyrkogården och har en ingång med naturstensstolpar och svartmålad gjutjärnsgrind. Den bågformade, platsen utanför muren har på vardera sidan om ingången sittplatser av stora, flata granithällar på murade underlag. Hällen på norrsidan har inhuggen inskription "LIS" och "1866".

Kyrkogården nordväst, norr och nordöst om kyrkobyggnaden avgränsas av en kallmur med inslag av både kvaderhuggen natursten och sprängsten. Muren har avtäckning med stora skifferhällar i nordvästra hörnet. Innanför den östra delen av muren längs Kyrkovägen i norr finns en rad hamlade, yngre lönnar. Muren har två ingångar med naturstensstolpar och gjutjärnsgrindar. En norr om kyrkan där muren är svängd i en bågform in mot kyrkogården och en från en parkeringsplats i nordöst.

Kyrkogårdens nyare del i nordöst avgränsas mot parkeringsplatsen i väster av en tujahäck och en svartmålad järngrind och mot vägen i norr av en rad hamlade, yngre lindar i en grästäckt jordvall mot stödmur av tunna, fogade, rektangulära naturstenar. Kyrkogården avgränsas mot öster av en bäck samt rododendronbuskage i norr och i övrigt av bokhäck och en rad hamlade lönnar, buskage och träd samt kuperad terräng och låga staket mot bostadsbebyggelse. Kyrkogårdens nyare del i sydöst avgränsas mot vägen i söder av hamlade lindar i en grästäckt jordvall mot stödmur i öster och av blandhäck i väster. Från vägen finns infart till en parkeringsplats genom en öppning i stödmuren. Häcken i sydväst har en ingång med naturstensstolpar och kvarvarande beslag efter en järngrind som tidigare ledde till församlingshemmet på Hallaberget. Mot prästgårdens trädgård finns träd och en bäck. Mellan kyrkogårdens nyare del i sydöst och den äldsta delen söder om kyrkan finns en utvidgning från omkring 1960. Denna kyrkogårdsdel avgränsas mot prästgårdstomten med en terrasseringsmur av kvaderhuggna, fogstrukna granitblock och en tujahäck.



Kyrkogårdsmuren söder om kyrkan. (2024)



Grind mot prästgårdstomten i söder.



Kyrkogårdsmurarna mot Klockarelyckan.



Muren i sydöst har olika karaktär.



Vy från Byvägen i väster.



Detalj av sittbänk vid ingång från Byvägen.



Ingången från Byvägen sedd från öster.



Kyrkogårdsingången norr om kyrkan.



Kyrkogårdsingången från parkeringen i nordöst.

Gravkvarter, gångar och växtlighet

Kyrkogårdens äldsta delar kring kyrkan har oregelbundet formade kvarter av varierande storlek med kistgravar som separeras av gångar främst täckta av grus och singel (naturgrus). Huvudstråket mellan kyrkogårdens västra ingång, västportalen och kyrkogårdens ingång norr om kyrkan är stensatt med gatsten. Strax väster om kyrkan och innanför norra kyrkogårdsingången har de stensatta gångarna cirkulära utvidgningar. Gången nordväst om gravkapellet är asfalterad. Gravkvarteren är till största delen grästäckta men har ett fåtal kvarvarande singeltäckta gravplatser med stenram eller låg buxbomsomgärdning. Norr och söder om koret finns vardera en större singeltäckt gravplats som avgränsas med en högre tujahäck. Gravvårdarna är av varierande utformning, material och ålder. Äldre, högresta och ofta påkostade gravvårdar står oregelbundet placerade i kvarteren, ibland glest i större sammanhängande gräsytor där gravvårdar tagits bort och många gravplatser idag står tomma. Mellan äldre gravvårdar har nyare gravar placerats i nordsydliga rader med lägre vårdar rygg mot rygg. Kvarterens växtlighet utgörs av gravplanteringar med framförallt vintergröna växter, ofta parvis placerade klot. Kärleksört förekommer också rikligt. Enstaka större exemplar av idegran, tuja, buxbom och rododendron finns, varav flera på norr-sidan är formklippta. Nordväst om kyrkan står fyra hamlade hästkastanjer från 1830-talet samt en lind längs en gammal kyrkogårdsgräns och norr om gravkapellet står en hängask. Söder om kyrkan finns en mindre lönn precis intill kyrkogårdsmuren.

De två gravkvarteren norr om kyrkogårdens äldsta delar, precis innanför den norra kyrkogårdsmuren, tillhör 1930-talets utvidgning men upplevs som en del av den äldre kyrkogården kring kyrkan. Kvarteren togs i bruk för begravning kring 1950. Det långsmala, triangulära kvarteret väster om kyrkogårdsingången har urngravar med liggande vårdar. Intill kyrkogårdsingången står en stor bok. Det östra kvarteret har ett fåtal kistgravar med stående vårdar i nord-sydliga rader och några större exemplar av tuja och idegran. I öster finns vårdar placerade mot en rygghäck av tuja som visuellt avgränsar denna del av kyrkogården från 1930-talets utvidgning.



Kvarter Backsvalan öster om kyrkan.



Kv. Ladusvalan söder om kyrkan.



Kv. Hussvalan.



Kv. Tornsvalan i kyrkogårdens sydvästra hörn.



Kv Björktrasten nordväst om kyrkan. (2024)



Kv. Koltrasten i nordväst. (2024)



Kv Taltrasten norr om kyrkan. (2024)



Kv Snösparven norr om kyrkan.



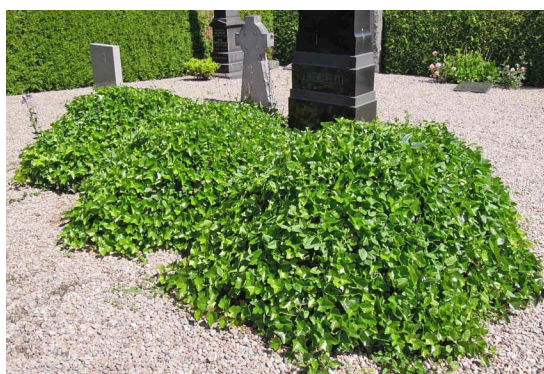
Kv Kornsparven norr om koret.



Kv. Gulsparven norr om Snö- och Kornsparven.



Vanligt förekommande gravplantering med två vintergröna klot.



Murgrönskullar var tidigare vanligt på kyrkogården, nu finns endast ett fåtal kvar.

Kyrkogårdsutvidgningen från 1901 har svängda, symmetriskt anlagda gångar som formar en stor, centralt placerad oval. I öster finns en cirkelformad plats med rabatter och fontän som delvis är inskriven i ovalen. Gångarna kantas av lindar, tretton nyplanterade och fyra kvarvarande, tidigare storvuxna lindar som toppkapades (omfattande beskärning där alla huvudgrenar sågas av samtidigt) ca 2010 på grund av svampangrepp och rötskador. Ovalens form markeras med en nyplanterad häck av liguster mot vilken familjegravar med främst lägre vårdar placerats längs gångarna. Invändigt delas ovalen i tre kvarter av en nordsydlig och en östvästlig gång. Gravvårdarna är av varierande utformning, material och ålder. Flera är äldre familjegravar med stora, påkostade vårdar varav den äldsta är från 1909. Enstaka singelgravar med omgärdning förekommer.

I kyrkogårdsutvidgningens ytterkanter finns tre oregelbundet formade gravkvarter med enklare gravvårdar, ursprungligen avsedda för allmänna gravar. Det största av dessa kvarter ligger i söder och har vårdar rygg mot rygg i nordsydliga rader, varav den äldsta är från 1906. Mot söder begränsas kyrkogårdsutvidgningen av en stenmur. Ursprungligen var denna gräns markerad med häck, muren tillkom sannolikt kring 1960. I öster finns häckar av liguster mot kyrkogårdsutvidgningen från 1914. Växtligheten utgörs i övrigt av lägre gravplanteringar och enstaka större exemplar av rododendron och vintergröna barrväxter samt en hängbjörk och ett syrenträd i ovalen. Samtliga kvarter har kistgravar och gångarna är belagda med grus.



Kyrkogårdsutvidgningen från 1901 sedd från väster. Utvidgningen har svängda, symmetriskt anlagda gångar som formar en stor, centralt placerad oval kantad av en ligusterhäck. (2024)



Kyrkogårdsutvidgningen från 1901 sedd från öster. Fyra, äldre toppkapade lindar finns kvar i norr och öster (pilar), övriga lindar är nyplanterade. (2024)



Kv. Sånglärkan i västra delen av ovalen på kyrkogårdsutvidgningen från 1901. (2024)



Kv. Tofslärkan i ovalens nordöstra del. (2024)

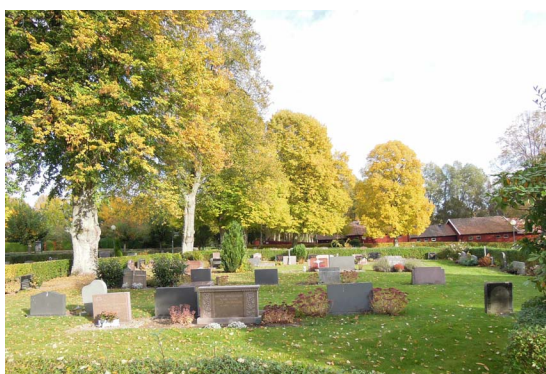


Kv. Trädlärkan i ovalens sydöstra del. (2024)



Söder om ovalen har utvidgningen från 1901 ett större, oregelbundet format gravkvarter med enklare gravvårdar, ursprungligen avsett för allmänna gravar. Den äldsta våden är från 1906. (2024)

Kyrkogårdsutvidgningarna från 1914 och 1930-tal har öst-västliga och nord-sydliga gångar som delar in området i kvarter med kistgravar. I norr följer kvarteren kyrkogårdsmurens sträckning. Huvudgångarna är asfalterade och övriga gångar täckta med grus. Merparten av kvarteren har samma utformning med större gravar mot rygghäckar av liguster längs gångarna och mindre gravar i nordsydliga rader i kvarterets mitt. Några kvarter har gravar mot häckarna även på kvarterets insida. Vårdarna är till största delen stående och lägre, endast enstaka vårdar sticker upp över häckarna. Åldrarna varierar från utvidgningarnas första tid fram till idag. Gravarna står relativt glest och bitvis finns stora sammanhängande gräsytor. Liggande vårdar förekommer framförallt i östra delen av kvarter Blåmesen, sydväst om ingången från parkeringsplatsen. Stora lindar kantar de gångar som utgjorde ytterkanter mot norr och öster i 1914 års utvidgning. I västra delen av 1930-talsutvidgningen finns en björk. Växtligheten utgörs i övrigt av gravplanteringar med mycket vintergröna växter och enstaka större exemplar av rododendron och barrväxter. Det långsmala kvarteret mot arbetsgården i öster avviker i utformning och har vårdar mot en rygghäck av bok.



Vy över 1914 års utvidgning, sedd mot öster.



Vy från 1914 års utvidgning, sedd mot väster.



Sydvästra kvarteret i 1914 års utvidgning.



Vård från 1914-års utvidgnings första tid, ca 1918.



Vy över 1930-talsdelen från sydväst.



Vy över 1930-talsdelen från öster.

Kyrkogårdsutvidgningen från omkring 1960 begränsas i väster av den gamla kyrkogårdens höga stenmur, i norr av en lägre stenmur och i söder och sydöst av tujahäckar. I söder finns dessutom en terrasseringsmur av kvaderhuggna, fogstrukna granitblock som tar upp nivåskillnaden mellan kyrkogården och den lägre belägna prästgårdstomten. I nordväst finns en gjuten betongtrappa till kyrkogårdsutvidgningen från 1901. Kyrkogårdsdelen är terrasserad med låga murar av långa, grovhuggna granitblock. Kvarteren har kistgravar med vårdar placerade i rader, varav flera har rygghäckar av tuja eller är placerade mot stenmurarna. Övriga vårdar är placerade rygg mot rygg. Ursprungligen fanns gångar mellan raderna som lades igen någon gång under 1970-talet. Kvarteren är nu i sin helhet täckta av gräsmatta. Vårdarna är låga och breda, merparten med sågade kanter men enstaka har oregelbunden form. I anslutning till 1960-talsutvidgningen finns fyra pelarekar, en hästkastanj, hamlade lindar och lönnar, fem björkar och enstaka andra träd. Björkarna är planterade i en rad som visuellt avgränsar denna del av kyrkogården mot sydöst. Växtligheten utgörs i övrigt av låga gravplanteringar av varierande typ.

Gravkvarteret nordöst om denna kyrkogårdsdel tillhör 1930-talsutvidgningen men förefaller ha tagits i bruk först senare. Kvarterets karaktär överensstämmer med utvidgningen från omkring 1960 och merparten av gravvårdarna är från 1960-talet. Vårdarna är ordnade rygg mot rygg i nordsydliga rader. I kvarterets östra del står en jättetuja och några hamlade lönnar.



1960-talsutvidgningen sedd från nordöst.



Utvindningen sedd från gamla kyrkogården.



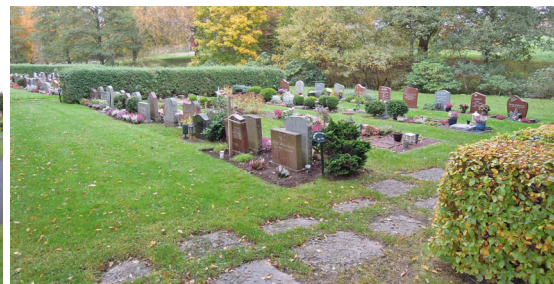
Utvindningen är terrasserad med stenmurar.

Kyrkogårdsutvidgningen från 1970-talet innehåller områden med gravkvarter för kist- och urngravplatser i norr och söder samt ett mellanliggande parkliknande område med minneslund, klockstapel, damm och askgravplatser kallad naturstensängen. Samtliga gångar är asfalterade. Det norra området med gravkvarter avskiljs visuellt från resten av kyrkogården av sina trädalléer och den intilliggande arbetsgården. Det södra området med gravkvarter är högre beläget och avskiljs visuellt från resten av kyrkogården av två stora dungar med buskage och träd. Kring den ena dungen är äldre gravvårdar uppställda.

I områdena med gravkvarter kantas huvudgångarna av alléer av pyramidavenbok. Gravkvarteren har varierande storlek och omgärdas delvis av bokhäckar. I den norra delen förekommer även avdelande, breda häckar av storbladig buxbom och häckar av liguster. I den södra delen finns två avdelande trädrader med oxel. Gravarna är ordnade rygg mot rygg i rader och merparten av vårdarna är stående. Kvarter för urngravar finns längs bäcken i norra delen. Här finns också ett kvarter som nyligen anlagts för askgravplatser och en nyanlagd slingrande grusgång längs bäcken.

I utvidgningens mellersta del finns minneslund som kantas av stora naturstenar i cirkelformation. På stenarna finns små metallplattor med citat på svenska och finska. Nyligen har minneslunden kompletterats med bord för placering av gravljus och blommor. Kring minneslunden står en dunge askar och i nordöst finns en damm med rinnande vatten och klockstapel. Naturstensängen är en gräsmatta med små, liggande vårdar av natursten. Blommor placeras i vaser, inga planteringar eller rabatter är tillåtna. I anslutning till naturstensängen finns tre ekar.

Utvidgningens södra del togs i bruk senast och har ännu några tomma gravkvarter. Ett gravkvarter har inrättats som muslimsk begravningsplats med gravarna vända mot Mecka och för närvarande planeras en utvidgning till intilliggande kvarter. Söder om den muslimska kravkvarteret finns en askgravplats med samma utformning som naturstensängen och en askgravlund samt en askgravplats med liknande utformning; cirklar med granitmurar, singel, planteringar och grusytor. Längs ner i söder finns en nyanlagd barngravplats som också utformats med cirkeln som tema. En ny grusgång i en befintlig trädallé av avenbok leder upp till barngravplatsen.



1970-talsutvidgningens nordöstra del mot väster. Kvarter med urngravar längs bäcken i nordöst.



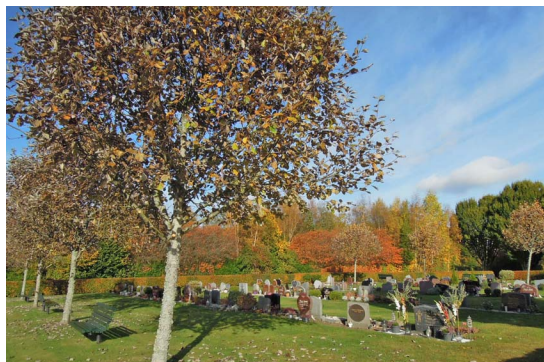
Nyanlagt kvarter med askgravplatser längs bäcken i nordöstra delen av 1970-talsutvidgningen. (2024)



Naturstensängen sedd mot nordöst.



Klockstapel till vänster och minneslund till höger.



1970-talsutvidgningens sydöstra del, vy från vägen. Ett gravkvarter i sydöstra delen.



Granitcirkel i kyrkogårdens sydöstra del, askgravplatser närmast och askgravlund längst bort i bild. Allé som leder till barngravplatsen till vänster och naturstensäng till höger. (2024)



Allé med gång som leder till ny barngravplats. (2024)



Nyanlagd barngravplats med ängel i mitten. (2024)

Gravplatser och gravvårdar

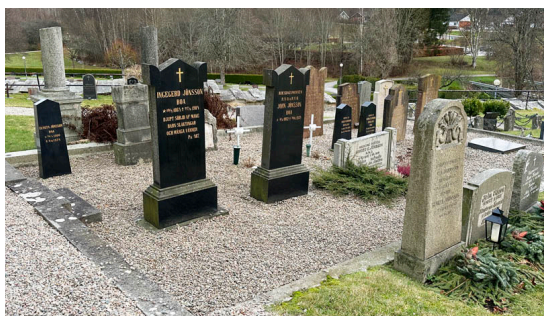
Kyrkogårdens äldsta delar kring kyrkan har gravplatser/gravvårdar från tidigt 1800-tal fram till idag. Många gravplatser står dock tomma och äldre gravvårdar har tagits bort. En del borttagna vårdar står uppställda längs muren i kyrkogårdens nordvästra hörn och kring trädgruppen sydöst om kyrkogårdsutvidgningen från 1960-talet.

Kyrkogården har två minnesvårdar över bybor som dog i pesten 1710-11 och som senare flyttats till kyrkogården. Minnesvårdarna tillkom på 1950- och 1960-talet och är viktiga förmedlare av denna förödande tid i Blekinge.

Kyrkogårdens äldsta kvarvarande gravplats är från 1806, en gravhög sydväst om kyrkan i vilken finns en med tegel och sten murad och flackt övervälvd gravkammare som är putsad invändigt. Gravkammaren förlades i kyrkogårdens dåvarande sydvästra hörn och hade ursprungligen synlig vägg med ingångsdörr och två mindre ljusinsläpp i öster. Väggarna i norr, söder och väster är låga medan den östra är betydligt högre. Ingången är centrerad och muröppningen har stickbågig tegelvalv och järndörr. På ömse sidor om ingången finns en liten rektangulär ljusöppning. Gravkammaren är överhöljd med en grästäckt jordkulle som i söder och sydväst omgärdas av kyrkogårdsmuren. Gravhögen kröns av en tunn, rest kalkstensvård över kyrkoherde Johan Jöran Öller och hans två hustrur.

Strax söder om koret finns en singeltäckt och med gravram av granit avgränsad gravplats med vårdar av kalksten, sandsten/marmor, diabas och granit från 1830-tal till 1950-tal. De äldsta är fyra tunna kalkstenshällar resta över kvinnor/hustrur samt en vård av sandsten över riksdagsmannen Jöns Persson som fått samma utformning som en av kalkstensvårdarna. I kyrkoherde Kronsjöes sockenkrönika från 1920-talet benämns gravplatsen *riksdagsmannen John Jönssons i Boa familjegrav*.

Öster om sakristian ligger kyrkoherde Olof Hammars unika familjegrav som är sammanbyggd med kyrkogårdsmuren. Graven tillkom sannolikt 1842, efter bortgången av Hammars hustru och ena dotter. Infälld i muren finns en välvd, med kopparplåt avtäckt nisch genombruten av ett kors. I nischen och på muren finns inmurade inskriptionsplattor av järn. Gravplatsen har stenram och är singeltäckt.



Kyrkoherde Öllers gravhög från 1806 längst upp, detalj av vården till höger. Äldre gravplats söder om koret nedan till vänster. (2024)



Kyrkoherde Hammars familjegrav. Till höger foto från 1920-talet. (Ur Kronsjö, Sockenkrönika del 2)

Från 1800-talets andra hälft har Jämshögs kyrkogård flera mindre vårdar av marmor och av blandade material; två vårdar i marmor från 1870-talet, två exemplar av en liten naturromantisk vård av sandsten/marmor från 1860- och 1870-talen och några vårdar av granit med inslag av marmor i varierande utformning. I kyrkogårdens nordvästra hörn finns en liten vård av marmor från 1900 uppställd längs muren.

Kyrkogården har ett flertal vårdar av gjutjärn. Från 1850- och 1860-talen finns sex gravkors med liknande utformning; trepassavslutade korsändar och dekor av fjäril. Fjärilen symboliserar själen. Fem av korsen har en puppa vid fjärilen, förvandlingen från puppa till fjäril illustrerar uppståndelsen. Den äldsta av dessa vårdar är ett kors rest över Eva M. Sjögren. Tre av korsen har därtill dekor av uppochnervända facklor. Ett av korsen är mindre än övriga och rest över ett spädbarn, detta kors har varken puppa eller facklor. Från 1880- och 1890-talen finns sex kors med varierad utformning. Kyrkogården har tre rikt dekorerade gjutjärnsvårdar med kölformad och korskrönt översida från tiden kring sekelskiftet 1800-1900. Enstaka vårdar från 1800-talets slut och sekelskiftet 1800-1900 har inslag av emailjerad järnplåt. Två vårdar, varav en är uppställd i kyrkogårdens nordvästra hörn, har emailjerade namnplattor och en vård har utformats som en uppslagen bok av emailjerat järn på granitsockel. Kyrkogården har även tre undanställda vårdar av emailjerat järn i form av pergamentrullar från omkring 1910.

Vårdar av granit och diabas förekommer rikligt på kyrkogården och utformningen har växlat över tid. Från senare delen av 1800-talet och tidigt 1900-tal har Jämshögs kyrkogård tre exemplar av avbrutna kolonner och ungefär en handfull vardera av obelisker, obeliskliknande vårdar, monument och vårdar med skulpterad, jugendinspirerad dekor. Bautastenar och stora kors förekommer ett tiotal vardera och höga, smala samt två- eller tredelade gravvårdar med rundad, vinkelbruten eller kölformad översida förekommer i ett femtontal. Bautastenar finns nästan uteslutande på norrsidan och bland dessa kan vården över Gustav Victor Roman nämnas som den främsta. Roman var direktör på Olofströms bruk kring sekelskiftet 1900 och bautastenen av granit är försedd med kopparmedaljong. Smala, enklare vårdar av granit och diabas har förekommit under hela perioden och finns i ett större antal.

Merparten av kyrkogårdens gravkvarter är grästäckta och endast enstaka singeltäckta gravplatser med omgärdning av stenram, järnstaket eller häckar förekommer på de äldsta delarna. Norr och söder om koret finns vardera ett större häckomgärdat och singeltäckt gravplatsområde med påkostade vårdar. Området i norr – Gillarunagraven, den mark som Lars Nilsson i Gillaruna fick som gåva 1854 vid avstående av sin kyrkogård inför kyrkogårdsutvidgningen – har bland annat tre högresta vårdar av diabas och en bautasten av granit från 1890-1910-tal. Området i söder – Håkantorps-Gillarunagraven – har bland annat tre stora granitvårdar från 1910-1930-tal med jugendinspirerad, skulpterad dekor.

Vårdar från 1930-talet och framåt var allt oftare lägre och bredare och främst tillverkade av granit och diabas. Vårdar med symmetrisk dekor, varav många hade tempelgavelmotiv, övervägde fram till 1950-talet för att därefter minska till förmån för vårdar med asymmetrisk dekor. Vårdar från 1990-talet och framåt har mer varierande och friare, ofta asymmetriska former.



Kalksten 1837.



Granit 1869. Granit/marmor 1880.



Järn 1895.



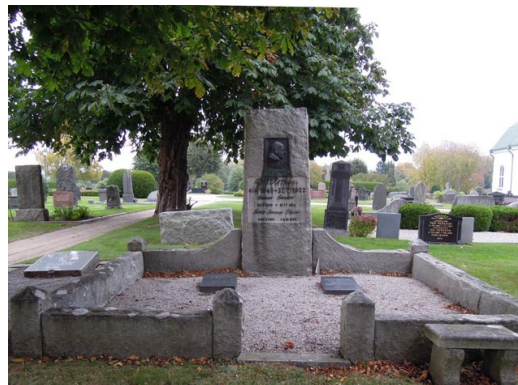
Diabas 1900.



Diabas 1880-1900. Granit 1897.



Granit 1912.



G. V. Romans familjegrav, granit 1920-tal.



Familjegrav för Otto Andersson, förste ingenjör vid Olofströms bruk, från tidigt 1900-tal.



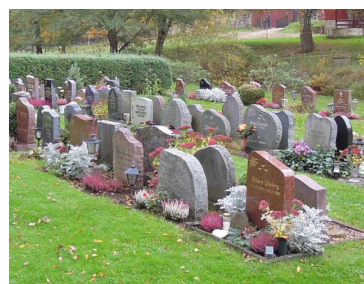
Familjegrav för Ola Olsson i Tommakulla från 1930-talet.



Granit/diabas 1939.



Diabas 1940-tal.



Gravvårdar från 1990-talet och senare.

Byggnader och klockstapel

Gravkapellet/bårhuset väster om kyrkan uppfördes i samband med kyrkogårdsutvidgningen på 1850-talet. År 1938 inreddes bårhuset till gravkapell med altare, ljuskrona/lampetter samt glasmålning av konstnären Yngve Lundström. Elektrisk belysning och värme installerades. Väster om gravkapellet uppfördes en ekonomibygnad, sannolikt under tidigt 1900-tal. Kring 1960 sammanbyggdes ekonomibygnaden och gravkapellet genom en något lägre del med garage.

Gravkapellet/bårhuset är en rektangulär byggnad med sadeltak, delvis inbyggd i backen. Väggarna är murade av sprängsten och tuktad gråsten samt av röd tegel i övre delen av östra gavelröset. Gavelröset har en korsformad och vitt avfärgad blinde-ring. Taket täcks av röda, enkupiga tegelpannor och har en gaveldekoration i öster. Ingången är mitt på sydsidan genom en öppning med pardörr i murens inre liv. Dörren är utvändigt klädd med brunlaserade ekplankor. Öppningen har en överliggare av trä med årtalen 1858-1938 i koppar. Bårhuset har två lunettformade fönsteröppningar slagna av rött tegel med spröjsade, gråmålade fönster, ett öster om dörren och ett i gaveln. Det sistnämnda är försett med glasmålning i innerbågen. Väster om ingångsdörren finns en liten, rektangulär muröppning. Invändigt har gravkapellet golv av terrakottafärgade klinkerplattor, putsade och vitt avfärgade väggar samt gråmålat brädtak. I samband med underhållsplanens upprättande utförs invändiga renoveringsarbeten och väggarna ska avfärgas i rött.

Ekonomibygnaden väster om gravkapellet/bårhuset har fasad av gråsten med ett vitmålat träfönster och förhöjning av rödmålad träpanel mot kyrkogårdsallén. Den mellanliggande *garagedelen* har stänkpudsad fasad med förhöjning av rödmålad träpanel mot allén, med brunlaserad garageport av trä och brunmålad trädörr med sidoljus till allmän toalett. Byggnadernas övriga fasader är klädda med rödmålad träpanel och har vitmålade dörrar och fönster av trä. Sadeltaken är täckta med röda tegelpannor. Garagedelens tak har solceller i söder och en takkupa med brunmålad pardörr mot kyrkogården i norr.

Arbetsgårdens ekonomibygnad från 1980-talet med tillbyggnad från 1990-talet utgörs av en långa uppbruten i flera mindre byggnadskroppar med varierande bredd och höjd. Fasaderna är klädda med rödmålad lockpanel och fönstren vitmålade. Sadeltaken är täckta med röda tegelpannor. Arbetsgården är omgärdad med staket, murar och häckar och byggnaden är endast delvis synlig från kyrkogården.

Klockstapeln i kyrkogårdens östra del är från 1970-talet och stod tidigare vid församlingshemmet i Gränum. Klockstapeln av trä består av stolpar och snedsträvor som bär upp klockbocken och kröns av ett brant, papptäckt sadeltak med gavelrösten av ligande brädor.



Gravkapell och ekonomibygnad med stenfasader samt mellanliggande garagedel med putsad fasad.



Kapellets ingång har pardörr i murens inre liv.



Gravkapellets interiör mot öster.



Arbetsgårdens ekonomibyggnad.



Klockstapel.

Kulturhistorisk karaktärisering och värdebeskrivning

Jämshögs kyrka är högt placerad och väl synlig i landskapet. Kyrkan omges av en vidsträckt, kuperad, lummig och till stora delar muromgärdad kyrkogård med pampig huvudingång genom en allé från Bygatan i väster. Kyrkan och kyrkogården har tillsammans med den intilliggande prästgården på parkliknande tomt stort *miljöskapande värde* i den äldsta delen av Jämshög.

Området kring Jämshögs kyrkogård har lång kontinuitet som begravningsplats. Både sydväst och sydöst om kyrkogården har funnits förhistoriska boplatser och på Hallaberget i söder har gravar från förhistorisk tid påträffats. Kyrkogården har använts som begravningsplats sedan medeltiden. *Detta ger kyrkogården kontinuitets- och traditionsvärde.*

Jämshögs kyrkogård har utvidgats i takt med församlingens växande befolkning och speglar socknens historia. Kyrkogårdsutvidgningarna har skilda karaktärer efter respektive tillkomsttids samhällsstruktur och syn på död och begravning samt olika ideal inom kyrkogårdsutformning och landskapsarkitektur. Skillnaderna gör kyrkogårdens *utvecklingen över tid läsbar*. Det är värdefullt att spår efter tidigare kyrkogårdsgränser finns kvar genom stenmurar och äldre trädrader. *Detta sammantaget ger kyrkogården lokalhistoriskt, samhällshistoriskt och socialhistoriskt värde, såväl som kyrkogårdshistoriskt och trädgårdshistoriskt värde.*

Kyrkogårdens äldsta delar kring kyrkobyggnaden har *ålderdomlig prägel*, vilket högresta, individuellt utformade och ofta monumentala gravvårdar av sten och enstaka gravvårdar av järn tillsammans med grusgångar, oregelbundna gravkvarter, ett fåtal stora och knotiga träd samt omgivande stenmurar bidrar till. Växtligheten är sparsam och generellt låg, vilket gör att gravvårdarna utgör ett dominerande inslag med stort *miljöskapande värde*. De äldre vårdarnas många gånger oregelbundna placering och enstaka kvarvarande, olikstora, singeltäckta gravplatser med stenram eller häckomgärdning i de grästäckta kvarteren vittnar om en äldre kyrkogårdsstruktur. Mellan de äldre gravvårdarna har nyare gravplatser ordnats i ett rätlinjigt mönster med vårdar rygg mot rygg.

Kyrkogårdsutvidgningen från 1901 skiljer sig från kyrkogårdens äldre delar genom en tydlig *arkitektonisk gestaltning* med symmetriskt uppbyggd, central del med svängda former som förstärks av träd och häckar. Här syns den sociala skiktning som växte fram på kyrkogårdarna i samband med det nya begravningsättet varvbegravningen; familjegravar och flertalet påkostade, högresta och monumentala vårdar i det centralt placerade, ovala området samt kvarter för allmänna gravar med enklare vårdar längs ytterkanterna. Skillnaden mellan gravkvarteren har *samhällshistoriskt och socialhistoriskt värde*. Kyrkogårdsutvidgningens ursprungliga karaktär har dock förändrats genom att låga, avdelande ligusterhäckar ersatts med högre tujahäckar som delvis döljer högresta och kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar.

Kyrkogårdsutvidgningarna från 1914 och 1930-tal har enhetlig karaktär med strikt struktur av gångar i rutnätsmönster och gravkvarter inramade av gravplatser mot rygghäckar. Innanför häckarna har kvarteren vårdar ordnade i nordsydliga rader. Ursprungligen var kvarterens ytterkanter avsedda för familjegravar och kvarterens mitt avsedd för mindre, allmänna gravplatser. Idag är skillnaden mellan vårdarna utanför och innanför häckarna knappt märkbar. Vårdarna i dessa kyrkogårdsutvidgningar är generellt låga och endast ett fåtal sticker upp över häckarna. De storvuxna, hundraåriga lindarna i gränsen mellan utvidgningarna är rumsskapande och ger denna del av kyrkogården ett lummigt intryck.

Kyrkogårdens utvidgning från 1960-talet har tidsenlig utformning med avdelande tujahäckar och sparsmakade, låga, breda, relativt enhetliga gravvårdar ordnade i rader. Merparten av vårdarna har sågade kanter men enstaka är mer naturstenslika med oregelbunden form, vilket var en reaktion mot standardiseringens alltför strama och

rätvinkliga vårdar. Vårdarna har generellt endast kulturhistoriskt värde som del i en helhet. I sydöst finns en rad björkar med viktig rumsskapande funktion för denna del av kyrkogården.

Den senast genomförda utvidgningen har områden med alléer av pyramidavenbok och bokhäckar i norr och söder samt ett mellanliggande, parkliknande och naturskönt parti med damm, minneslund och naturstensäng. Gravvårdarnas utformning varierar men de är generellt låga och har endast kulturhistoriskt värde som del i en helhet. Många gravvårdar med utländska namn vittnar om den omfattande arbetskraftsinvandring som skett, framförallt under 1960-talet då mer än 20 nationaliteter var representerade bland de anställda på Svenska Stålpressningsaktiebolaget Olofström (tidigare Olofströms bruk).

Jämshögs kyrkogård har många gravplatser och gravvårdar som besitter höga kulturhistoriska värden. De äldre vårdarna bär vittnesbörd om en gångens tids samhälle och levnadsvillkor, hantverkskunskap och materialanvändning. Vårdarnas inskriptioner med rikhaltig information speglar bygden och dess historia samt de människor som levt och verkat här. Kyrkogårdens äldsta delar har vårdar från tidigt 1800-tal fram till idag som tydligt illustrerar den utveckling samhället genomgått under samma tid, ur många aspekter. Från de äldsta, hantverksmässigt tillverkade vårdarna av mjuka stensorter till de under 1800-talets andra hälft successivt mer maskinellt och industriellt serietillverkade och storslagna vårdarna av granit och diabas, fram till efterkrigstidens standardiserade, reglerade, låga och enhetliga gravvårdar. Detta ger gravplatserna och gravvårdarna *samhällshistoriskt och socialhistoriskt, såväl som teknik- och industrihistoriskt värde*.

Kyrkogården har två unika gravplatser. Gravplatsen över kyrkoherde Jöran Johan Öller och hans två hustrur utgörs av en gravhög krönt av en tunn, rest kalkstensvård från 1806 med inskription på båda sidor som vittnar om Jämshögs tidigare koppling till församlingen i Näsud. Kyrkoherde Olof Hammars familjegrav är sammanbyggd med kyrkogårdsmuren öster om sakristian och består av en i muren infälld, rundbå-gig nisch och inmurade inskriptionsplattor av järn.

Sammantaget är Jämshögs kyrkogård en vacker, variationsrik och rogivande plats med *höga skönhets- och upplevelsevärden*. Kyrkogårdens bestånd av äldre träd, artvariationen bland de yngre träden, de många buskagen och övriga planteringar gynnar djurlivet och främjar den biologiska mångfalden.

Kulturhistoriskt särskilt värdefulla gravplatser och gravvårdar

Alla kyrkogårdens gravplatser och gravvårdar har kulturhistoriskt värde och är delar av den helhetsmiljö som speglar socknen och dess historia. Några gravplatser/gravvårdar utmärker sig genom ålder, utformning, material, storlek, inskription, omgärdning, växtlighet eller annat och är kulturhistoriskt särskilt värdefulla. Dessa har förtecknats i *Bilaga 1* och delats in i två kategorier; *särskilt värdefull och mycket värdefull*. Särskilt värdefulla gravvårdar/gravplatser utmärker sig gentemot övriga på kyrkogården eller har valts ut såsom tidstypiska exempel. Mycket värdefulla gravvårdar/gravplatser är kyrkogårdens äldsta och/eller gravvårdar/gravplatser som utmärker sig extra genom till exempel kvalitet/hantverksskicklighet/titel/utformning/lokalhistorisk anknytning mm. De förtecknade gravplatserna/gravvårdarna ska bevaras på plats och vårdas även efter att gravrätten har upphört. Restaureringsåtgärder på gravvårdarna skall godkännas av länsstyrelsen i Blekinge län.

Gravplatserna och gravvårdarna som valts ut är framförallt belägna i kyrkogårdens äldre delar kring kyrkan eftersom dessa dels är äldst, dels har störst påverkan på kyrkans och kyrkogårdens samlade kulturvärde. Gravkvarteren kring kyrkan är täckta av gräsmatta, endast ett fåtal gravplatser har omgärdningar. Högre, rumsbildande växtlighet är ytterst sparsam, vilket innebär att högre, äldre gravvårdar har oerhört stor betydelse för kyrkogårdens ålderdomliga prägel. Enstaka gravvårdar/gravplatser har valts ut i det ovala mittpartiet på kyrkogårdsutvidgningen från 1901. Översiktskarta på nästkommande sida visar var kyrkogårdens kulturhistoriskt särskilt värdefulla gravplatser/gravvårdar är belägna.

Fram till omkring 1870 skedde tillverkningen av gravvårdar hantverksmässigt och vårdar från denna tid bör bevaras. Tekniska framsteg under 1800-talets andra hälft ledde successivt till minskad hantverksmässig tillverkning och ökad maskinell och industriell serietillverkning. Ända fram till 1930-talet tillverkades gravvårdar dock delvis under hantverksmässiga förhållanden, vilket gör att även dessa vårdar kan besitta särskilda kulturhistoriska värden. Efter sekelskiftet 1900 ökade vårdarna dock i antal och det finns så många med likartat utseende att det kan inte anses motiverat att bevara samtliga utan ingrepp. Ett urval av dessa vårdar har därför inkluderats i listan. Bland vårdarna från 1940-talet fram till idag har endast enstaka exemplar valts ut på kyrkogårdens äldre delar då dessa vårdar är rikt representerade på kyrkogårdens övriga delar.

Förutom vårdarna bevarade i gravkvarteren finns äldre, bortplockade vårdar permanent uppställda längs muren i kyrkogårdens nordvästra hörn. Många av dessa vårdar är kulturhistoriskt värdefulla och viktiga att bevara men förlorade sitt sammanhang och sitt miljöskapande värde när de flyttades från gravkvarteren. Vårdarna har därför inte inkluderats i förteckningen över kyrkogårdens kulturhistoriskt särskilt värdefulla gravplatser och gravvårdar. En fotodokumentation över vårdarna har dock inkluderats sist i *Bilaga 1*.

Listan över kulturhistoriskt särskilt värdefulla gravvårdar bör ses som ett aktuellt arbetsredskap i förvaltningsarbetet som kan behöva revideras och kompletteras i framtiden. Urvalsgrunder/bedömningskriterier för gravplatser/gravvårdar har varit:

Ålder – tillkomna före ca 1900, representerar äldre tiders gravskick och är förhållandevis få

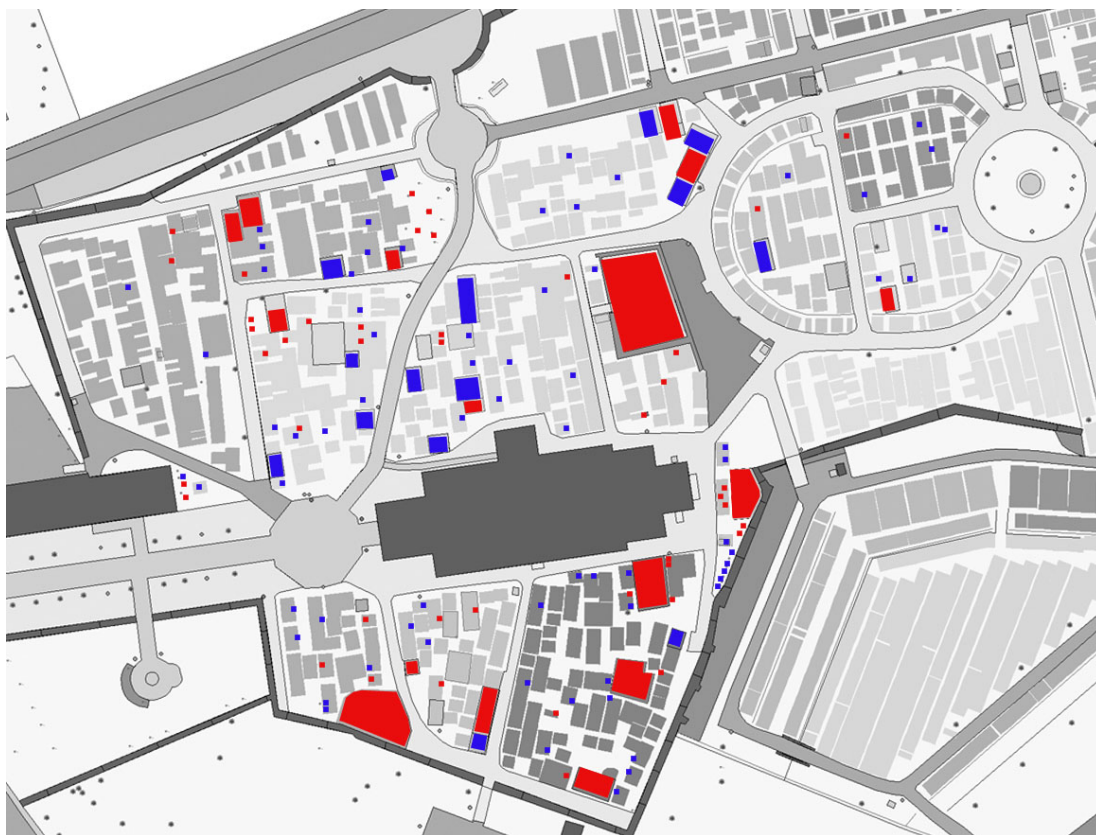
Utformning och material – unik/sällsynt eller tidstypisk/representativ utformning, hög konstnärs- eller hantverkskvalitet, föremål av smides- och gjutjärn och andra ovanligare eller lokala material, särskilt värdefull gravplatsomgärdning eller gravplantering

Miljöskapande funktion – högresta, ålderdomliga vårdar eller vårdar som ingår i ett sammanhang tillsammans med andra, beror delvis på placering på kyrkogården och i gravkvarteren

Person- och lokalhistoriskt intresse – vårdar över kända personer eller personer som betytt mycket för socknen, vårdar med intressanta Orts- och gårdsnamn

Socialhistoriskt intresse – kulturhistoriskt intressanta och/eller ovanliga titlar, vårdar över kvinnor och barn som var relativt ovanligt före 1930-talet

Kulturhistoriskt särskilt värdefulla gravplatser och gravvårdar - översikt



■ Mycket värdefull

■ Särskilt värdefull

Kulturhistoriskt särskilt/mycket värdefulla vårdar på gräsbevuxna gravplatser utan omgärdning har markerats med mindre kvadrater.

Kulturhistoriskt särskilt/mycket värdefulla grus-/singeltäckta gravplatser/gravplatsområden med stenram, häckomgärdning eller järnstaket har markerats i sin helhet.

Grus- och singeltäckta gravplatser med omgärdning är viktiga för kyrkogårdens samlade kulturhistoriska värde och skall bevaras, även om inte gravplatserna/gravvårdarna bedömts vara kulturhistoriskt särskilt värdefulla. Dessa gravplatser kan återanvändas och vårdarna återbrukas eller ersättas.

Hot mot kyrkogården

Nedanstående hotbild mot Jämshögs kyrkogård inbegriper såväl direkta hot, som hot av mer generell karaktär vilka alltid finns närvarande. Vid större förändringar på kyrkogården är det av största vikt att anlita en kompetent restaureringsarkitekt/landscapsarkitekt/antikvarie för projektering/rådgivning samt att på ett tidigt stadium kontakta stiftsantikvarie och länsstyrelse.

Växtsjukdomar och växtskadegörare

Om kyrkogårdens häckar och träd drabbas av sjukdomar och skadegörare såsom buxbomssjuka, almsjuka, askskottssjuka, kastanjemal, algsvamp, rötsvamp, barkborre mm kan kulturhistoriska värden minska eller gå förlorade.

Bristande kunskap om kyrkogården och dess värde

Om de som ansvarar för kyrkogårdens förvaltning och skötsel saknar god kunskap om kyrkogårdens, växtlighetens, gravplatsernas och/eller gravvårdarnas värden kan kulturhistoriska värden minska eller gå förlorade.

Bristande kunskap om traditionella material och tekniker

Om moderna material och metoder används vid underhållsarbeten på t ex murar och gravplatser/gravvårdar, förlorar kyrkogården en stor del av sin ålderdomliga prägel och autenticitet. Kyrkogården och alla dess delar skall renoveras med beprövade material och hantverksmetoder av erfarna hantverkare/specialister. De äldsta gravvårdarna av sandsten, kalksten och marmor ska behandlas av stenkonservator med erfarenhet av liknande arbeten.

Obetänkta och snabba förändringar

Eventuella förändringar av kyrkogården bör vara väl motiverade och deras konsekvenser utredda ur såväl kulturhistoriska som arkitektoniska aspekter. Även små och till synes obetydliga förändringar kan med tiden på ett genomgripande sätt förändra kyrkogårdens karaktär.

Brister i vård och underhåll

Tillsyn och kontinuerligt underhåll av kyrkogården och dess växtlighet, träd, gravplatser, gravvårdar mm medför att större underhållsinsatser kan undvikas.

Rostande dubbar i äldre gravvårdar kan leda till missfärgning/rostsprängning.

Alg-/lav- och mosspåväxt på gravvårdar av mjuka stensorter kan leda till kvarhållen fukt, vittrad yta och frostsprängning.

Brister i kontinuerlig uppbyggnads- och underhållsbeskränning av kyrkogårdens träd av certifierad arborist medför att kulturhistoriska värden kan minska eller gå förlorade. Utebliven/försenad avlastande trädbeskränning kan medföra för stort vindfång, vilket kan leda till påfrestningar och/eller fläkskador om grenar slits av vid stark vind. Nedfallande grenar kan skada gravplatser och gravvårdar.

Skadegörelse

Kyrkogårdens relativt avskilda, ensliga läge kan medföra ökad risk för skadegörelse.

Riktlinjer för bevarande och löpande vård/underhåll

Kyrkogårdens kulturhistoriska värden är skyddade enligt bestämmelserna i Kulturmiljölagen, Begravningslagen, Plan- och bygglagen och Miljöbalken. Relevanta utdrag ur författningsskyddet återfinns i *Bilaga 3*. Tillstånd krävs för ändringar som påverkar kyrkogårdens kulturhistoriska värde såsom utvidgningar eller väsentliga förändringar, uppförande eller förändring av byggnad och fast anordning, ändring av gravkvarter, gångsystem, äldre träd/buskar och äldre gravplatser/gravvårdar samt vid renovering av annat slag än underhåll. Tillståndsmyndighet är Länsstyrelsen i Blekinge län.

Inhägnader och ingångar

Kyrkogården inhägnas till stor del av stenmurar som är viktiga för dess kulturhistoriska värde. Murarna skall underhållas och bevaras lika befintligt. Utgångspunkten i förvaltningsarbetet bör vara att murarna ses över löpande och enstaka nedfallna/förskjutna stenar och avtäckningshällar åtgärdas för att större reparationer ska skjutas på framtiden. Murens äldre delar i söder och väster skall löpande ses över avseende fogar/puts och lagas med kalkbruk. Växter nära murarna ska tas bort. Järngrindar skall underhållas med järn-/blymönja och linoljefärg.

År 2006 genomgick delar av den höga stenmuren öster och sydöst om kyrkan omfattande renoveringsarbeten och en stor del av det äldre stenmaterialet byttes ut mot nytt. Muren ändrade karaktär då äldre, mindre och endast delvis tuktad natursten byttes mot större och näst intill kvaderhuggen sten, delvis med synliga borrhål efter klyvning. Utgångspunkten vid kommande reparationer bör istället vara att återanvända befintliga stenar i möjligaste mån och komplettera med nytt stenmaterial som överensstämmer med befintligt.

Gravkvarter och gångar

Kyrkogårdens kvartersindelning och gångsystem skall bevaras. Gångar av grus främjar upplevelsen av kyrkogården som en ålderdomlig och rogivande plats, vilket asfalterade ytor inte gör. Generellt har kyrkogårdens äldsta delar grusgångar och de nyare delarna asfalterade gångar. Huvudstråket mellan kyrkogårdsingången i väster och norr på kyrkogårdens äldsta delar sluttar och är hårdgjort med gatsten, vilket är positivt ur tillgänglighetssynpunkt.

Kyrkogården har flera sluttande grusgångar, framförallt nordöst om kyrkan, där gruset lätt kan rinna bort vid regn. På sluttande grusytor kan grusprodukter med tillsatt bindemedel med fördel användas. Dessa produkter bildar fasta ytor genomsläppliga för vatten och är motståndskraftiga mot spårbildning vid regn. På marknaden finns både produkter som består av stenmjöl och organiskt bindemedel (pulver) blandat med grus samt produkter som består av lergrus, stenmjöl och grus (kross) i en blandning med optimal kornstorleksfördelning. Det är viktigt att stenmaterialet i produkterna anpassas i färg och storlek efter befintliga gångar och att befintliga underlag justeras vid behov, produkterna kan inte användas på undermåliga bärlager.

Växtlighet

Beskärning av kyrkogårdens större och äldre träd bör utföras av arborist medan beskärning och hamling av relativt nya träd (ca 25-30 år) såsom alléer och trädader av lind, lönn och pyramidavenbok kan utföras av kyrkogårdsförvaltningen. Vid gräsklippning och trimning bör gräset närmast trädstammarna lämnas kvar för att undvika skador på barken som kan leda till på grund av angrepp och sjukdomar.

De högresta, påkostade och miljöskapande gravvårdarna på Gillarunagraven norr om kyrkan och på Gillaruna-Håkantorpsgraven söder om kyrkan har stor betydelse för kyrkogårdens kulturhistoriska värde. Gravplatsernas häckar bör inte vara alltför höga. Likaså bör höjden hållas nere på häcken kring ovalen i kyrkogårdsutvidgning-en från 1901, för att inte dölja de högresta gravvårdarna.

De få kvarvarande gravplatsomgärdningarna av buxbom är viktiga för kyrkogårdens helhetsupplevelse. Församlingen bör utföra grundläggande skötsel såsom gödsling och stödbevattning vid torr väderlek under våren. Det är lämpligt att täcka jorden vid häckarna med gräsklipp som både tillför näring och håller ytan fuktig. Plantornas kondition är avgörande för hur motståndskraftiga de är mot sjukdomar såsom t ex svampangrepp av *Volutella buxi* och *Cylindrocladium buxicola*, båda ofta benämnda buxbomssjukan. Gemensamma första symptom för svampsjukdomarna är att bladen gulnar och faller av och vid fuktig väderlek bildas sporkuddar under bladen. Buxbom bör kontrolleras regelbundet för att eventuella svampangrepp ska upptäckas tidigt. Vid misstänkt angrepp av svampsjukdom kan tester utföras genom att en buxboms-kvist läggs tillsammans med fuktat hushållspapper i en väl försluten plastpåse i rumstemperatur. Om det bildas vita sporkuddar under bladen inom några dagar, är buxbomen antagligen angripen av *Cylindrocladium buxicola* och laboratorieanalyser bör utföras. Om sporkuddarna istället är rosafärgade kan det vara angrepp av *Volutella buxi* som inte är lika aggressiv. Åtgärder avgörs från fall till fall och varierar beroende på sort, angreppets omfattning och hur tidigt det upptäcks. Förekomst av svampsjukdomen *Cylindrocladium buxicola* ska anmälas till länsstyrelsen. För att hindra smittspridning bör det råda införselsförbud mot buxbomsplanter och -kvistar på kyrkogården. Tydliga skyltar om förbudet bör sättas upp vid kyrkogårdens ingångar. Till synes friska planter kan bära smittan.

Komplettering av befintliga buxbomshäckar ska utföras med eget framtaget växtmaterial, dvs sticklingar. Det motverkar smittspridning och medför att man är säker på att få samma sort som de befintliga häckarna. Sticklingar tas i samband med att häckarna klipps. När sticklingarna bildat små planter kan de sättas ut på växtplatsen. Det är viktigt att vattna regelbundet så de unga plantorna inte torkar ut. När växterna är etablerade kan näring ges. Efter bara några år bildar de en häck.

Gravplatser och gravvårdar – riktlinjer för bevarande

Kyrkogårdsförvaltningen skall åta sig underhåll/skötsel av befintliga singelgravplatser i skötselavtal, vilket möjliggör att fler singeltäckta gravplatser kan bevaras.

För att undvika instabila och fallande gravvårdar skall stabiliteten på vårdar med höjd 0,3-1,5 meter provas enligt Centrala Gravvårdskommitténs (CGK) instruktioner. Högre vårdar provas individuellt. Observera att äldre, tunna gravvårdar av kalksten kan vara sköra och man bör överväga om de tål provningen innan den genomförs.

För att kyrkogårdens äldsta delar kring kyrkan samt 1901 års kyrkogårdsutvidgning ska bibehålla sin äldre karaktär bör följande riktlinjer gälla i förvaltningsarbetet:

- Kulturhistoriskt särskilt värdefulla gravplatser/gravvårdar enligt *Bilaga 1* skall vårdas och bevaras, utan att återanvändas av ny gravrättsinnehavare.
- Gravvårdar som inte är förtecknade i *Bilaga 1* men äldre än ca 1940 bör bevaras så långt det är möjligt. Utgångspunkten bör vara att dessa vårdar endast tas bort när ett faktiskt behov att återanvända gravplatsen föreligger. Kyrkogården har många tomma gravplatser som kan användas i första hand.
- Gravvårdar som inte är förtecknade i *Bilaga 1* kan återbrukas av ny gravrättsinnehavare. Första alternativet bör vara att vårdarna bevaras på plats och kompletteras med ny inskription eller textplatta. Befintliga inskriptioner bevaras i möjligaste mån, t ex genom att vårdens vänds. Alternativt kan gravplatsen kompletteras med en liggande sten. Återlämnade gravvårdar som åter-

brukas genom omslipning där befintlig text och dekor försvinner bör märkas med återbrukssymbolen, för att inte kyrkogårdens kulturhistoriska värde ska urholkas.

- Kvarvarande singelgravar med gravplatsomgärdningar av stenram eller häckar skall vårdas och bevaras, även om vårderna inte har bedömts som kulturhistoriskt särskilt värdefulla. Vårderna kan återbrukas enligt ovan, alternativt bytas ut.
- Det är positivt om nya gravvårdar får äldre karaktär genom att hellre vara smala och högre än låga och breda. Vårdar med alltför modern och avvikande form eller material bör undvikas.

För att *kyrkogårdens utvidgningar från 1914 och 1930-talet* ska bevara sin karaktär är det viktigt att den övergripande helhetsstrukturen med kvartersindelning, häckar och gångar bevaras. Gravvårdarna är till stor del underordnade denna struktur och inga enskilda vårdar har valts ut som kulturhistoriskt särskilt värdefulla. Samma princip bör dock gälla här som på kyrkogårdens äldre delar, att vårdar från 1930-talet eller tidigare får stå kvar så länge det är möjligt. Även i denna del av kyrkogården finns många tomma gravplatser som kan användas i första hand. Nya vårdar ska vara lägre och inte sticka upp över häckarna. Om man i framtiden tvingas ta bort många äldre vårdar bör några tidstypiska/representativa exempel som är ungefär samtida med respektive utvidgning väljas ut och bevaras på plats. Urvalet kan göras av församlingen i samråd med antikvarisk expert.

För att *kyrkogårdens utvidgning från kring 1960* ska bevara sin karaktär är det viktigt att den övergripande strukturen bevaras och att utformningen på nya gravvårdar anpassas till områdets sparsmakade, låga, breda och relativt likvärdiga vårdar.

För att *kyrkogårdens utvidgning från 1970-talet* ska bevara sin karaktär är det framförallt viktigt att den övergripande strukturen bevaras. Vårdarna har varierad utformning och här kan man inom vissa ramar vara mer tillåtande gällande nya vårdar. I framtiden bör några tidstypiska/representativa exempel på gravvårdar samtida med respektive utvidgning väljas ut och bevaras på plats. Det vore positivt om vårdarna är samlade som en grupp. Urvalet kan göras av församlingen.

Gravvårdar av sten – riktlinjer för vård och underhåll

Vårdåtgärder på gravvårdar äldre än ca 100 år och vårdar av mjukare bergarter som kalksten, sandsten och marmor bör generellt utföras av, eller i samråd med stenkonservator. I tveksamma fall bör länsstyrelsen rådfrågas. Länsstyrelsen, Lunds stift eller Riksantikvarieämbetet kan ge förslag på stenkonservator. Vård- och underhållsåtgärder kan exempelvis krävas vid vittring, sprickor, flagningar och stenbortfall, biologisk påväxt, gipskrusta, stearinstänk, sottränder, gröna eller rostbruna missfärgningar, klotter och avflagnad färg/förgyllning i text/dekor.

Vittring, sprickor, flagningar och stenbortfall i stenvårdar uppstår bland annat av kemiska reaktioner med föroreningar i luften, frost- och saltsprängning och mekanisk påverkan. Rostande järnkramlor och dubbar bör bytas ut, vilket utförs av stenhuggare, eventuellt i samråd med stenkonservator. Hantering av gravstenar bör ske varsamt och gräs närmast vårdarna bör trimmas för att undvika påkörning med gräsklippare. Ojämnheter och sättningar i marken kan orsaka skador på liggande gravhållar och bör åtgärdas. Avslagna eller bortfallna bitar av vårdar skall tas om hand och märkas för att senare återfästas på stenen av stenhuggare/stenkonservator. Sprickor bör lagas av stenkonservator.

Biologisk påväxt av mossa, alger och lavar förebyggs genom att gravvårdarna regelbundet borstas rena från skräp, löv och jord. Smuts kan sköljas av med vatten. Mossa

förekommer oftast vid sprickor eller fördjupningar där jord samlas och sitter ofta relativt löst. Mossa bör tas bort då den binder mer fukt än övriga påväxter, vilket ökar risken för frostsprängning. Alger trivs i skuggiga och fuktiga miljöer och vårdar under träd/växtlighet är därför särskilt utsatta för algangrepp, så också vårdarnas norrvända ytor. En sten som gjorts ren från alger återkoloniserar ofta snabbt. Lavar fäster vid stenen med hyfer som tränger in i stenen. Vid rengöring sitter hyferna kvar och stenen återkoloniserar vanligtvis inom ett par års tid. Vissa lavararter är aggres-sessiva och löser upp stenens ytskikt.

Påväxter av alger och lavar är generellt sett inte skadlig för vårdar av hårdare bergarter som granit och diabas medan mjukare bergarter som kalksten, sandsten och marmor kan skadas. Rengöring från alger och lavar bör ske när inskription/dekor är svår att tyda eller när risk för skador föreligger. I övrigt kan man vara återhållsam med rengöring/borttagning av alger och lavar som ger vårdarna patina och bidrar till kyrkogårdens ålderdomliga intryck. Åtgärder avgörs från fall till fall och övervägas i samråd med stenkonserverator/fackman.

Rengöring av vårdar och gravplatsernas övriga inslag av sten från lavar, alger och mossor utförs lämpligast under tidig vår och sen höst. Risk för frost får inte föreligga förrän vårdarna har torkat ut ordentligt. Vårdarna rengörs med varmt vatten, eventuellt med tillsats av några droppar diskmedel eller såpa, och mjuka borstar. Kommersiella rengöringspreparat skall inte användas. Dessa innehåller oftast kaliumhydroxid (lut) som är frätande och saltbildande. Vid rengöringen skall rikligt med vatten användas och vården skall ofta sköljas av. Grus och små partiklar kan annars repa stenytan, särskilt polerade ytor. Hårt sittande lavar kan mjukas upp genom att vården sveps in i vått tyg och plast under någon vecka. Några droppar ammoniak i vattnet mjukar också upp lavarna. Därefter rengörs vården med vatten och mjuk borste. Vårdar av hårda bergarter som granit och diabas kan eventuellt rengöras med varsam högtryckstvätt om de inte har sprickor, lösa delar, förgyllning eller imålad text.

Vid kraftig lav- och algtillväxt eller vittrade stenar kan man i samråd med konserverator lägga vården med framsida ner mot marken eller gräva ner vården under ett år. Därefter räcker det ofta att skölja bort lav- och algresterna, utan någon mekanisk bearbetning.

Kraftig lavpåväxt på vårdar av ljus kalksten och marmor kan rengöras med våtsläckt, ickehydraulisk kalk (kalkdeg), vars höga pH dödar påväxterna. Stenytan täcks med cellstoff eller hushållspapper som väts och täcks med kalkdeg och plast som förhindrar uttorkning och härdning. Om kalken härdar kan permanenta fläckar uppstå. Efter en vecka avlägsnas kalken och vården spolar ren från kalkrester. Behandlingen dödar både de synliga lavarna och hyferna som trängt in i stenen. Lavresterna regnar bort inom några år. Åtgärden skall endast utföras av stenkonserverator/fackman.

I stadsmiljö eller områden med höga svavelhalter kan så kallad *gipskrusta* bildas på kalkhaltiga vårdar genom en kemisk process. Gipskrustan är ofta svart och bubblig och förekommer på stenytor som inte nås av regn. Rengöring av gipskrusta skall utföras av stenkonserverator.

Stearinstänk skrapas bort med verktyg av trä eller plast. Stearin som trängt in i mjukare bergarter kan delvis lösas upp med kemiskt ren bensin eller varmluftspistol, vilket skall utföras av stenkonserverator/fackman.

Sotränder avlägsnas med torr rengöringsmetod, med hjälp av suddgummiliknande produkter såsom gomma pane.

Gröna eller rostbruna missfärgningar på ljusa vårdar uppstår oftast på grund av järn eller kopparmetall som oxideras och reagerar med stenen. Järn bör skyddas från oxidation (rost) genom stålborstning och målning med rostskyddsfärg och täckfärg. Missfärgningar i skarven mellan stenar orsakas ofta av rostande järndubb som bör

bytas ut mot rostfri dubb. Kopparmissfärgning är svårt att förebygga. Missfärgningar är svåra att avlägsna, stenkonservator/fackman skall konsulteras. Hushållskemikalier skall inte användas!

Klotter är enklare att avlägsna ju färskare det är och klottersaneringsfirma skall därför kontaktas snarast. Vid äldre stenar och om osäkerhet råder skall stenkonservator kontaktas. Om kyrkogården upprepat utsätts för klotter kan man underlätta rengöringen genom att utsatta vårdar/murar behandlas med klotterskydd som bildar en yta/hinna på vårdan. Behandlingen kan dock medföra en utseendemässig förändring på granitstenar. Äldre stenar skall inte klotterskyddas.

Avflagnad färg/förgyllning i text/dekor på gravvårdarna bör underhållas när dessa blivit svåra att tyda. Oljebaserad lackfärg rekommenderas för imålning av inskriptioner. Alltför oljiga färger, såsom t ex linoljefärg, kan sugas in i mjukare bergarter. Förgyllning och imålning kan utföras av stenhuggare eller stenkonservator/fackman.

Gravvårdar av järn – riktlinjer för vård och underhåll

Vård- och underhållsåtgärder på gravvårdar och övriga gravanordningar av järn såsom staket, kedjor och grindar krävs vid *biologisk påväxt, rostangrepp och färgflagnings samt sprickor och skador*. Vårdåtgärderna utförs lämpligen av målare/stenhuggare/smed. Järnföremål är ovanligt förekommande på kyrkogårdar och har högt kulturhistoriskt värde.

Järnföremålen skall regelbundet rengöras från *mossor, lavar och alger*. Påväxterna binder fukt och medför på sikt flagnande färg och rostskador. Rengöring utförs lämpligast under tidig vår och sen höst. Vårdarna rengörs med varmt vatten, eventuellt med tillsats av några droppar diskmedel eller såpa, samt borstar.

Omålat järn kan rostskyddsbehandlas genom att penslas med linolja som värmts till 70 grader, alternativt penslas med kokt linolja och därefter brännas med gasolvärme. Behandlingen bör upprepas till fullgott resultat uppnåtts. Målat järn bör underhållas regelbundet, ungefär vart tionde år. Järnföremålet skrapas och stålborstas rent från löst sittande färg och rost. På partier som är svåra att rengöra kan sandblåstring vara ett alternativ för rengöring. Därefter utförs rostskyddsmålning och täckmålning (två strykningar), lämpligen med traditionella, linoljebaserade produkter som bly- eller järnmönja och linoljefärg.

Eventuella lagningar bör utföras av järn med sammansättning så likt ursprungsmaterialet som möjligt. Äldre järnföremål har annorlunda sammansättning än dagens järnföremål.

Kyrkogården har enstaka gravvårdar av sten med inslag av emaljerat järn. Åtgärder på emaljerat järn bör avgöras från fall till fall. Konservator bör konsulteras.

Byggnader och klockstapel

Kyrkogårdens samtliga byggnader och klockstapeln är i gott skick och skall vårdas och bevaras lika befintligt.

Längan med bårhus/kapell, garagebyggnad och ekonomibyggnad längs kyrkogårdens allén i väster har stort miljöskapande värde och är känslig för förändringar. Taken täcks av enkupiga, röda tegelpannor och är omlagt under 2016. Naturstens- och tegelfasaderna är fogade med kalkbruk. Det är av stor vikt att bruk med liknande sammansättning och kulör används vid foglagning. Panelfasaderna är strukna med röd slamfärg. Bårhusets pardörr är utvändigt klädd med ekplankor som behandlats med oljebaserad lasyr. Garagedelens port är också behandlad med oljebaserad lasyr och

dörren till den allmänna toaletten är målad med brun alkydoljefärg. (Den tidigare vitmålade dörren till toaletten har målats brun i samband med upprättande av denna vård- och underhållsplan.) Längans fönster som vetter mot kyrkogården är målade med linoljefärg i vitt och grått. Fönster och dörrar på övriga fasader är nyare och fabriksmålade med alkydoljefärg.

Arbetsgårdens ekonomibyggnad från 1980-talet har träfasader strukna med röd slamfärg och fönster/dörrar målade med vit alkydoljefärg. Taken täcks av enkupiga tegelpannor.

Klockstapeln från 1970-talet är behandlad med oljebaserad lasyr. Takyterna är papptäckta.

Målsättning för kyrkogården

Jämshögs församling har som målsättning att fortsätta bruka, bevara och utveckla sin kyrkogård. Sedan vård- och underhållsplanen upprättades 2016 har flera åtgärder vidtagits. Kyrkogårdsmurens sämsta, äldre delar i söder och nordväst har restaurerats.

Den gestaltningsmässigt viktiga växtligheten i kyrkogårdsutvidgningen från 1901 har förnygrats. Skadade lindar i den ovala trädkransen har ersatts med nya, delvis i nya lägen, och den ovala tujahäcken som var alltför hög har ersatts med en lägre ligusterhäck. Fyra toppkapade lindar står ännu kvar, vilket främjar den biologiska mångfalden.

Grusgångarna nordväst, norr och nordöst om kyrkan har förnyats och byggts om med nytt grusmaterial. Förvuxna popplar som var planterade för nära murar och staket kring arbetsgården har tagits ner.

Församlingen har som målsättning att kyrkogården ska bibehålla sin parklika karaktär. Som ett led i detta har diskussioner förts om att åter ta fram den bäck som tidigare rann genom området men lades i rör i samband med den stora kyrkogårdsutvidgningen på 1970-talet. Åtgärden skulle både tillföra skönhets- och naturvärden till denna del av kyrkogården, öka den biologiska mångfalden och kunna vara kyrkogården till gagn vid ovanligt höga vattenstånd. Bäckens i kyrkogårdens nordöstra del svämmas över ibland och närliggande gravplatser riskerar att läggas under vatten. En öppen bäck genom kyrkogården skulle medföra att vattnet rann undan fortare.

Församlingen har även önskemål om att komplettera den framtagna bäcken med en slingrande grusgång/promenadstig och ett orangeri med biblisk plats/trädgård som kan få många olika användningsområden; av kyrkogårdsbesökare för en lugn stund eller fika, vid arrangemang på kyrkogården, kaffeservering, för mindre andakter, urnsättningar och enkla minnesstunder mm.

Församlingen har som målsättning att bli fossilfri och ställa om sin verksamhet till hållbar utveckling. De flesta maskiner och redskap som används på kyrkogården drivs med miljöbränsle och inga bekämpningsmedel eller gifter används. Energiförbrukningen har sänkts genom ledbelysning. Blommor till altarets buketter odlas på kyrkogården. Sedan underhållsplanen upprättades 2016 har blomstrande gräsmarker skapats på kyrkogården genom att personalen slutat klippa gräset på lämpliga ytor. Blomstrande gräsmark bidrar till ökad biologisk mångfald och gynnar pollinerare som vildbin och fjärilar. Församlingen har skapat insektshotell och ska främja djur- och naturlivet genom fågelholkar och bikupor.

Församlingen har två solcellsanläggningar, en mindre på taket till garagebyggnaden mellan gravkapellet och ekonomibygnaden längs kyrkogårdsallén i väster och sedan 2023 en stor markstående solcellsanläggning i pastorsexpeditionens trädgård, precis utanför kyrkogården. Gräsmattan kring denna anläggningen betas av får.

Kyrkogårdens servicestationer behöver förnyas/uppgraderas/förbättras och deras placering uppdateras efter nuvarande behov. Belysningen på hela kyrkogården behöver ses över. Arbetsgården i kyrkogårdens östra del är i behov av omorganisation. Församlingen planerar att flytta avfallshanteringen till annan plats utanför kyrkogården och istället ge plats för maskiner och förvaring under ett eller flera skärmtak.

Församlingen har som målsättning att erbjuda efterfrågade och nya gravplatsalternativ. På 1970-talet tillkom minneslund på den då nya kyrkogårdsutvidgningen och kring år 2000 tillkom begravningsplats för muslimer i sydöst samt naturstensängen i öster, ett mellanting mellan den helt anonyma minneslundan och den egna gravrätten i kist- eller urngravplatsen. Naturstensängen utvidgades för ca 10 år sen med ytterligare ett område i kyrkogårdens sydöstra del och i anslutning till denna yta tillkom 2018-2019 askgravlund och askgravplats samt en ny barngravplats 2023. Samma år iordningställdes ytterligare en ny, stor askgravplats i kyrkogårdens nordöstra del. Den muslimska begravningsplatsen behöver utökas till intilliggande kvarter, vilket är under planering.

Kyrkogården har många återlämnade gravplatser som kan återanvändas, i merparten av gravkvarteren. En större, återlämnad kistgravplats med befintlig omgärdning kan med fördel återanvändas och inrymma ett flertal askgravplatser. Tidigare gravvård kan många gånger stå kvar. Det är viktigt att även nya gravskick på ett varsamt sätt förs in på kyrkogårdens äldre delar, för att öka besöksantalet och användningen av kyrkogården närmast kyrkan. Om behov för en kyrkogårdsutvidgning skulle uppstå i framtiden äger församlingen mark direkt öster om kyrkogården.

För att kyrkogårdens kulturhistoriska värde ska bevaras är det viktigt att församlingen har som målsättning att genomföra åtgärder som beskrivs i *Bilaga 2. Åtgärdsbehov och utvecklingsförslag för de kommande 10 åren*. De viktigaste åtgärderna är:

- restaurering av kyrkogårdsmurens höga mur sydöst om kyrkan
- restaurering av terrasseringsmur på sydsidan av kyrkogårdsutvidgningen från ca 1960
- översyn av gångar belagda med gatsten
- restaurering/underhåll av kulturhistoriskt särskilt värdefulla gravvårdar, framförallt vårdar av järn och kalksten/sandsten
- trädvårdsåtgärder

Den övergripande målsättningen för församlingens arbete med sin kyrkogård bör vara att samtliga förändringar och underhållsarbeten som sker präglas av långsiktighet och vägs mot kyrkogårdens kulturhistoriska värde. Restaurerings- och underhållsarbeten bör utföras med respekt för och kunskap om äldre tekniker, utförande och material.

Förteckning över tryckta, otryckta och muntliga källor

Tryckta källor

Anderson, William (red.), *Sveriges kyrkor: konsthistoriskt inventarium. Blekinge. Bd 2, Bräkne härad och Listers härad*, Stockholm, 1941

Andréasson, Anna, *Gravvårdar i sten: ett mångskiftande kulturarv*, Movium, Alnarp, 2012

Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar, Centrala gravvårdskommittén, Stockholm, 2007

Hansson, Hans-Erik, Bielawski, Jarema & Jönsson, Karna, *Vård av gravstenar*, 1. uppl., Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2002

Kronsjö, Oskar, *Jemshögs församling fordom och nu: Sockenkrönika*, Sölvesborgs boktr., Sölvesborg, 1927-1949

Tuulse, Armin & Curman, Sigurd (red.), *Blekinge. Bd. 5:1, Översikt av landskapets kyrkokonst*, 1961

Öller, Jöran Johan, *Beskrifning öfver Jemshögs sochn i Blekinge*, [Ny utg.], Vekerum, Olofström, 1996

Otryckta källor och arkiv

Herjulfsson, Ritwa, *Gravvårdar av gjutjärn*, kulturhistorisk undersökning, Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation 2014

Jämshögs kyrkogårdsmur. Jämshögs socken. Olofströms kommun. Antikvarisk kontroll, Blekinge museum rapport 2007:7

Kulturmiljöprogram Olofströms kommun, Blekinge museum

Vård- och underhållsplan för Jämshögs kyrka, daterad 2005-12-15, upprättad av SWECO FFNS Arkitekter AB

Jämshögs kyrkoarkiv, Jämshög

Jämshögs kyrkoarkiv, Landsarkivet i Lund, Arkivcentrum Syd

Lantmäteriet: <http://www.lantmateriet.se/sv/Kartor-och-geografisk-information/> (151012)

Olofströms kommuns bildarkiv: <http://bildarkiv.olofstrom.se/user> (150723)

Riksantikvarieämbetet: www.raa.se/kulturmiljobild (150806)

Muntliga källor

Samtal med: Anders Blixt, kyrkoherde i Jämshögs församling
Magnus Ljungberg, fastighetsförman i Jämshögs församling
Anders Gustafsson, kyrkogårdsförman i Jämshögs församling